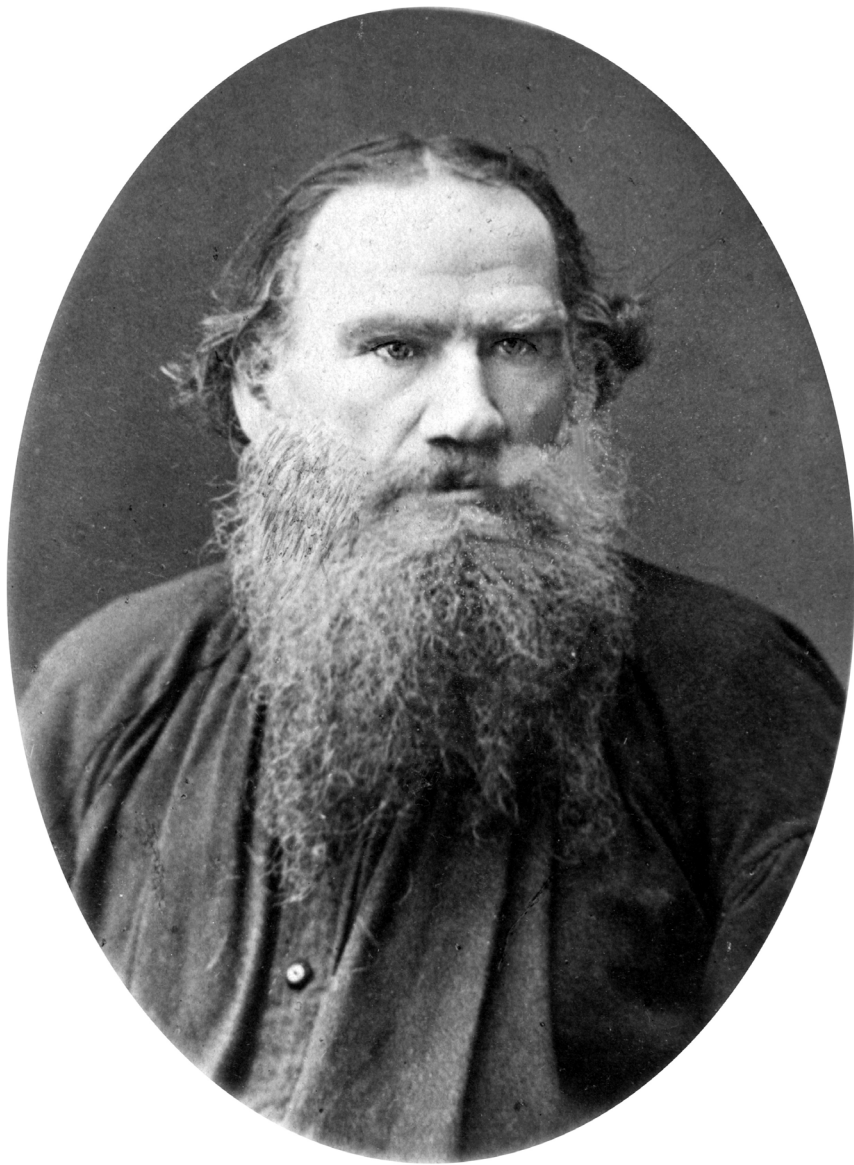

Нека си кажем правото: „Аз направих това“, защото като изповядваме грешките си, ще се поправим. Ако прочетете изповедта на Толстой, ще намерите добър пример за това: Той стана велик, когато изповяда прегрешенията си. Само един–два такива примера има в историята.

Петър Дънов

*„Сила и живот“, 1 т., беседа „Духът и плътта.
Приливи и отливи в живота 2 ноември 1914 г.“*

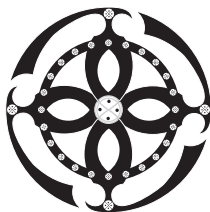

Лев Николаевич Толстой

ИЗПОВЕД

Аз бях кръстен и възпитан в православната християнска вяра. Мен ме учеха на нея и в детството, и през цялото време на моето юношество. Но когато аз, 18-годишен, завърших втори курс на университета, не вярвах вече в нищо от това, на което ме бяха учили.

Съдейки по някои спомени, аз никога и не съм вярвал сериозно, а имах само доверие към това, на което ме бяха учили и към това, което изповядвах пред мен възрастните, но това доверие беше много колебливо.

Помня още, че когато бях някъде на единайсет години, едно момче, отдавна починалия Володенка М., ученик в гимназията, идвайки при нас една неделя, като важна новина ни обяви откритие, направено в училище. Откритието се състоеше в това, че Бог няма и че всичко, на което ни учат, са само едни измислици (това беше през 1838 година). Помня как големите ми братя се заинтересуваха от тази новина и извикаха и мене на съвет. Ние всички, си спомням, много се въодушевихме и приехме тази новина като нещо много любопитно и напълно възможно.

Помня още, че когато моят по-голям брат Димитрий, вече в университета, изведнъж със свойствена за неговата натура страст, се отдаде на вярата и започна да ходи на всички служби в църквата, да пости, да води чист и нравствен живот, то ние всички, даже и възрастните, постоянно му се подигравахме и нарекохме, не знам защо, Ной. Помня, Мусин-Пушкин, тогава попечител в Казанския университет, ни канеше у тях на танци и подигравателно уговаряше нашия отказващ се брат с думите, че и Давид е танцувал пред ковчегата на завета. Аз се поддавах тогава на тези шеги на възрастните и си вадах заключение, че катехизиса трябва да се учи, да се ходи на църква трябва, но твърде сериозно всичко това не трябва да се приема. Помня още, че аз много млад четях Волтер и неговият присмех не само, че не ме възмущаваше, но даже ме веселеше.

Моето откъсване от вярата стана в мен така, както то се случваше и се случва и сега в хората от нашата среда. То, струва ми се, се случва в повечето случаи така: хората живеят, както и всички други, а живеят

всички на основи, не само, нямащи нищо общо с вероучението, но и в по-голямата си част противоположни на него; вероучението не участва в живота и в общуването с други хора, никога не се налага да се сблъскваш с него и в собствения си живот, никога не се налага да се допитваш до него; вероучението се изповядва някъде там, далеч от живота и независимо от него. Ако и се сблъскваш с него, то като с нещо външно, несвързано с живота явление.

Според живота на човека, по делата му, както сега, така и тогава, нямаше как да отгатнеш вярващ ли е той или не. Ако и съществува различие между открито изповядващи православието и отричащите го, то това не е в полза на първите. Както сега, така и тогава, открито признание и изповядване на православието в по-голямата си част се срещаше в хора тъпи, жестоки и безнравствени и смятащи себе си за много важни. Умът обаче, честността, откровеността, добродушието и нравствеността в по-голямата си част се срещаха в хора, признаващи себе си за невярващи.

В училищата преподават катехизис и изпращат учениците на църква; от чиновниците изискват доказателство, че са вземали причастие. Но човек от нашето съсловие, който не учи повече и не се намира на държавна служба и сега, а в миналото още повече, може да живее десетки години, без да си спомни нито веднъж за това, че той живее сред християни и самият той се смята за изповядващ християнската православна вяра. Така че, както сега, така и преди, вероучението, прието на доверие и поддържано от външен натиск, малко по-малко се топи под влияние на знанията и опита на живота, противоположни на вероучението и човек много често дълго живее, въобразявайки си, че в него е цялото това вероучение, за което му е било говорено в детството, а всъщност даже и следа вече не е останала.

На мен ми разказа С., умен и честен човек, как той престанал да вярва. Вече на двадесет и шест години, при една нощувка по време на лов, по стар, още от детството наложен навик, се приготвил за вечерна молитва. Големият му брат, който е бил с него на лова, лежал на сеното и го гледал. Когато С. приключил и се приготвил да си ляга, неговият брат му казал: „Ти все още ли правиш това?“. И повече нищо не си казали един на друг. С. престанал от този ден да се моли и

да ходи на църква. И ето трийсет години не се моли, не се причестява и не ходи на църква. И не защото той е знаел убежденията на своя брат и се е присъединил към тях, не защото, той е решил нещо в своята душа, а само защото, думите, казани от брат му, са били като бутване с пръст в стена, която е била готова да падне от собствената си тежест; думите само са посочили това, че там, където е мислил, че има вяра, отдавна е празно и думите, които изрича, и кръстенето, и поклоните, които прави по време на молитвата, са сами по себе си безсмислени действия. Съзнавайки тяхната безсмисленост, той не можеше да продължава да ги прави.

Така се е случило и се случва, си мисля, с по-голямата част от хората. Говоря за хората с образование като нашето, говоря за хората, честни със самите себе си, а не за тези, които използват вярата за достигане на някакви временни цели. (Тези хора са най-коренно невярващи, защото, ако вярата е за тях средство за постигане на някакви си житейски цели, то това вече наистина не е вяра.) Тези хора от нашите среди се намират в това положение, че светлината на знанието и живота е разтопила изкуственото здание и те или вече са забелязали това и са освободили мястото, или още не са забелязали това.

Наложено ми през детството вероучение изчезна при мен така, както и при другите, с тази само разлика, че тъй като твърде рано започнах много да чета и мисля, то моето отричане от вероучението много рано стана съзнателно. Аз от шестнайсет години престанах да се моля и престанах по собствена воля да ходя на църква и да постя. Аз престанах да вярвам в това, което ми бе наложено в детството, но аз вярвах в нещо. В какво вярвах, аз не можех да кажа. Вярвах и в Бог, или по-точно не отричах Бога, но кой Бог, аз не бих могъл да кажа; не отричах и Христос и неговото учение, но в какво се състоеше неговото учение, аз също не можех да кажа.

Сега, спомняйки си това време, аз виждам ясно, че моята вяра е тази, която освен животинските инстинкти, единствената истинска моя вяра, беше вярата в самоусъвършенстването. Но в какво се състоеше самоусъвършенстването и каква беше неговата цел, аз не можех да кажа. Аз се стараех да се самоусъвършенствам умствено – учех се на всичко, което можех и с което ме сблъскваше животът;

аз се стараех да усъвършенствам своята воля – налагах си правила, които се опитвах да изпълнявам; усъвършенствах се физически, с различни упражнения, израствах в своята сила и ловкост и с различни лишения възпитавах в себе си издръжливост и търпение. Всичко това смятах за самоусъвършенстване. Началото на всичко беше, разбира се, нравственото самоусъвършенстване, но скоро то се смени със самоусъвършенстване въобще, тоест желанието да съм по-добър не пред самия себе си или пред Бога, а желанието да съм по-добър пред другите хора. И много скоро този стремеж да съм по-добър пред другите хора се смени с желанието да съм по-силен от другите, тоест по-велик, по-важен, по-богат от другите.

II

Някога аз ще разкажа историята на моя живот – и трогателна, и поучителна през тези десет години на моята младост. Мисля, че много и много други са изпитали същото. Аз с цялата си душа желаех да съм добър; но аз бях млад, в мен бушуваха страсти, а аз бях сам, съвършено сам, когато търсех доброто. Всеки път, щом аз се опитвах да изкажа това, което беше в душата ми: това, че искам да съм нравствено добър, аз срещях презрение и присмех; а щом се отдавах на низши страсти, ме хвалеха и поощряваха. Честолюбие, властолюбие, корист, похот, гордост, гняв, мъст – всичко това се уважаваше. Отдавайки се на тези страсти, аз заприличвах на възрастен и чувствах, че от мен са доволни. Добрата моя леля, нравствено извисено същество, с която живеех, винаги ми е казвала, че тя нищо повече не би желала за мен, като това, да имам връзка с женена жена: “Rien ne forme un jeune homme comme une liaison avec une femme comme il faut”*; и друго щастие ми желяеше тя – това, да съм адютант и най-добре при царя; и най-голямото щастие – това, да се ожена за много богата невяста и да имам, като следствие от женитбата, колкото се може повече роби.

Без ужас, отвращение и болка в сърцето не мога да си спомням иначе тези години. Аз убивах хора на война, предизвиквах на дуел,

за да убия, губех на карти, разхищавах труда на селяните, съдех ги, прелюбодействах, лъжах. Лъжа, кражба, грехове от всякакъв вид, пиянство, насилие, убийство... Нямах престъпление, което да не съм извършил и за всичко това ме хвалеха, моите връстници ме смятаха и смятат за сравнително нравствен човек.

Така живях десет години.

През това време започнах да пиша от самолюбие, корист и гордост. В писанията свои аз правех същото, каквото и в живота. За да имаш слава и пари, заради които пишех, трябваше да крия хубавото и да показвам лошото. Аз така и правех. Колко пъти се изхитрявах да прикрия в писанията свои, под вида на равнодушие и даже с лека шега, тези мои стремежи към доброто, които съставляваха смисъла на моя живот. И аз постигах това: хвалеха ме.

На двадесет и шест години аз пристигнах след войната в Петербург и се сблизих с писателите. Приеха ме като свой, угодничеха пред мен. И не успях да се обърна и съсловните писателски възгледи за живота на тези хора, с които се събрах, се усвоиха от мен и напълно изгладиха в мен всички мои предишни опити да стана по-добър. Тези възгледи подставиха моя разпуснат живот в рамките на теория, която го оправдаваше.

Възгледите за живота на тези хора, мои другари по перо, се състояха в това, че животът си тече, развивайки се и че в това развитие главно участие вземаме ние, хората на мисълта, а от хората на мисълта основно влияние имаме ние – художниците и поетите. Нашето призвание е да учим хората. Обаче, за да не се прокрадне в ума ми този естествен въпрос пред самия себе си: какво аз знам и на какво да уча - в тази теория беше обяснено, че това не е нужно да се знае, а че художникът и поетът обучават несъзнателно. Аз се смятах за чудесен художник и поет, и затова за мен беше естествено да усвоя тази теория. Аз – художник, поет – пишех, учех сам, не знаейки на какво. Заради това ми плащаха, имах превъзходна храна, дом, жени, общество, имах слава. Следователно това, на което учех, беше много хубаво.

Тази вяра в значението на поезията и в развитието на живота, беше вяра и аз бях един от нейните жреци. Да си неин жрец беше много изгодно и приятно. И аз доста дълго живях с тази вяра, без да се

съмнявам в нейната истинност. Но на втората и особено на третата година от този живот аз започнах да се съмнявам в непогрешимостта на тази вяра и започнах да я изследвам. Първият повод за съмнението беше в това, че аз започнах да забелязвам, че жреците на тази вяра, не всички бяха съгласни един с друг. Едни казваха: ние сме най-добрите и полезни учители, учим на това, което е нужно, а другите учат неправилно. А другите казваха: не, ние сме истинските, а вие учите неправилно. И те спореха, караха се, ругаеха, лъжеха, мошеничеха един срещу друг. Освен това, имаше много хора между тях, които не ги беше грижа кой е прав, кой крив, а просто постигаха свои користни цели с помощта на тази наша дейност. Всичко това ме накара да се усъмня в истинността на нашата вяра.

Освен това, след като се усъмних в истинността на самата писателска вяра, аз започнах по-внимателно да наблюдавам нейните жреци, и се убедих, че почти всички жреци на тази вяра, писателите, бяха хора безнравствени като цяло, хора лоши, нищожни като характер – много по долу от тези хора, които аз бях срещал в моя предишен разгулен и военен живот – но самоуверени и доволни от себе си, така както могат да бъдат доволни хора светци или такива, които не знаят какво е святост. Хората ми опротивяха и самият аз си опротивях и разбрах, че тази вяра е лъжа.

Странното е това, че макар цялата лъжа на тази вяра да я разбрах бързо и се отрекох от нея, то от званието, дадено ми от тези хора – от званието на художник, поет, учител – аз не се отрекох. Аз наивно си въобразявах, че аз съм поет, художник и мога да уча всички, без самият да знам на какво уча. Аз така и правех.

От сблизаването ми с тези хора, аз придобих нов порок – болезнено развила се гордост и безумна увереност в това, че съм призван да уча хората без самият да знам на какво.

Сега, припомняйки си това време, своите чувства тогава и чувствата на онези хора (такива, между другото и сега са хиляди), на мен ми е жалко и страшно, и смешно – появява се същото чувство, което чувстваш в една лудница.

Ние всички тогава бяхме убедени, че ние трябва да говорим и говорим, да пишем, да печатаме – колкото се може по-бързо, колкото се може повече, че всичко това е нужно за благо на човечеството.

И хиляди от нас, отричайки, ругаейки се един друг, все печатахме, пишехме, поучавайки другите. Не забелязвахме това, че ние нищо не знаем, че на най-обикновения въпрос в живота: кое е добро и кое лошо - ние не знаем какво да отговорим, ние всички, без да се изслушваме, се надвиквахме, понякога окуражавайки се един друг и възхвалявайки се с цел, да окуражат и похвалят мене самия, понякога дразнейки се и надвиквайки се един с друг, съвсем като в лудница.

Хиляди работници дни и нощи, с последни сили работеха, набираха, печатаха милиони думи и пощата ги разносяше из цяла Русия, а ние още повече учехме, учехме и учехме, и все не успявахме на всичко да научим и все се сърдехме, че нас не ни слушат.

Ужасно е странно, но сега разбирам. Истинското, съкровено вътрешно наше желание беше това, че ние искахме колкото се може повече да получаваме пари и похвали. За достигането на тази цел ние нищо друго не умеехме да правим, освен да пишем книжки и вестници. Ние това и правехме. Но за да можем да вършим тази толкова безполезна работа и да имаме увереността, че ние сме много важни хора, ни трябваше идея, която да оправдава нашата дейност. И ето, че беше измислено следното: всичко, което съществува е разумно. Всичко, което съществува се развива. Развива се с помощта на просветата. Просветата се измерва с разпространението на книги, вестници. А на нас ни плащат и нас ни уважават за това, че ние пишем книги и вестници, и затова ние сме най-полезните и хубави хора. Тази идея би била много добра, ако ние всички бяхме съгласни с нея; но тъй като на всяка мисъл, изречена от един, се явява винаги друга, диаметрално противоположна, изказвана от друг, то това трябваше да ни накара да прогледнем. Но ние това не го забелязвахме. На нас ни плащаха и хората от нашата партия ни хвалеха - значи ние, всеки от нас, се считаше за прав.

Сега ми е ясно, че разлика с лудницата нямаше никаква; тогава, обаче, аз само смътно подозирах това и като всички луди - наричах всички останали откачени, освен себе си.

III

Така аз живях, отдавайки се на това безумие още шест години, до моята женитба. По това време аз заминах в чужбина. Животът в Европа и моето сближаване с прогресивни и образовани европейци още повече ме утвърди в онази вяра на самоусвършенстване въобще, с която аз живеех, защото същата тази вяра, аз открих и в тях. Тази вяра прие в мен онази обикновена форма, която тя има у повечето образовани хора на нашето време. Тази вяра се изразяваше с думата „прогрес“. Тогава ми се струваше, че с тази дума се изразява нещо. Аз не разбирах още това, че, измъчван както всеки жив човек, с въпросите как да живея по-добре, аз отговарях: да живея в крак с прогреса - казвам съвсем същото, което ще каже човек, носен в лодка по волята на вълните и вятъра и на единствения важен за него въпрос: „Накъде да плувам?“ – той, без да отговаря на въпроса, казва: „Нас ни носи нанякъде.“

Тогава аз не забелязвах това. Само понякога не разума, а някакво усещане се възмущаваше против това общо в нашето време суеверие, с което хората прикриват от себе си своето неразбиране за живота. Така, докато бях в Париж, случай със смъртно наказание изобличи пред мен колко крехко е моето суеверие за прогреса. Когато аз видях, как главата се отдели от тялото и едното и другото тупнаха в сандъка, аз разбрах – не с ума, а с цялото си същество, че никакви теории за разумността на съществуващото и прогреса не могат да оправдаят тази постъпка и че ако всички хора в света, по никакви си теории, още от сътворяването на света, са намирали, че това е нужно - аз знам, че това не е нужно, че това е лошо и съдейки за това, кое е добро и кое е нужно, не е това, което говорят и правят хората и не прогресът ми казва това, а аз сам - със своето сърце. Друг случай на осъзнаване на недостатъчността на суеверието на прогреса да обясни живота, беше смъртта на моя брат. Умен, добър, сериозен човек, той се разболя млад, страдаше повече от година и мъчително умря, не разбирайки защо е живял и още по-малко защо умира. Никакви теории не можеха да отговорят на тези въпроси нито на мен, нито на него по време на неговото бавно и мъчително умирање.

Но това бяха само редки случаи на съмнения, а всъщност аз продължавах да живея, изповядвайки само вярата в прогреса. „Всичко

се развива и аз се развивам; а защо аз се развивам заедно с всички, времето ще покаже”. Така тогава бих бил длъжен да формулирам своята вяра.

Като се върнах от чужбина, аз се заселих на село и открих заниманието със селските училища. Това занимание ми беше особено присърце, защото в него отсъстваше онази, станала за мен очевидна лъжа, която вече ми бодеше очите в дейността на литературното учителстване.

Тук аз също действах в името на прогреса, но аз вече се отнасях критически към самия прогрес. Аз си казвах, че прогресът в някои свои проявления се извършва неправилно и че ето, трябва да оставим първобитните хора, селските деца, съвършено свободно да изберат онзи път на прогреса, който те пожелаят.

Всъщност аз се лутах около една и съща неразрешима задача, състояща се в това, да уча, без да зная на какво. Във висшите сфери на литературната дейност ми беше ясно, че не бива да уча без да знам на какво уча, защото виждах, че всички учат на различни неща и със споровете между себе си скриват единствено от самите себе си своето незнание; тука обаче със селските деца, аз мислех, че мога да заобиколя тази трудност с това, като предоставям на децата да учат това, което те желаят. Сега ми е смешно да си спомням, как аз се извъртах, за да осъществя своето безумно желание – да уча, въпреки, че много добре знаех дълбоко в душата си, че аз не мога да уча на нищо такова, което е нужно, защото сам не зная, какво е нужно. След година, проведена в занимание с училището, аз отново заминах в чужбина, за да науча, как да направя така, че самият нищичко не знаейки, да мога да уча другите.

Струваше ми се, че аз на това се научих в чужбина и въоръжен с цялата тази премъдрост, аз, в годината на освобождаването на селяните се върнах в Русия и заемайки мястото на посредник, почнах да уча необразования народ в училищата, а образованите хора чрез списание, което почнах да издавам. Работата, струва ми се, вървеше добре, но аз чувствах, че не съм съвсем с ума си и това дълго не може да продължи. И аз тогава още, може би, бих стигнал до това отчаяние, до което стигнах на петдесет години, ако пред мен нямаше още една страна на живота, неизпитана още от мен и обещаваща ми спасение: това беше семейният живот.

В продължение на година аз се занимавах с дейностите, с училищата и списанието и така се измъчих, особено от това, че съвсем се обърках, толкова тежка ми стана борбата с тези дейности, така мъгливо се проявяваше моята дейност в училищата, така противно ми стана моето влияние в списанието, състоящо се от едно и също – желанието да уча всички и да скрия това, че аз не зная, на какво да уча и аз се разболях, повече душевно, отколкото физически - захвърлих всичко и заминах в степта при башкирите – да подишам въздух, да пия кумис и да живея първобитен живот.

Като се върнах оттам, се ожених. Новите условия на щастливия семеен живот съвършено успяха да ми отвлекат вниманието от каквото и да е търсене на общия смисъл на живота. Целият ми живот се съсредоточи през това време в семейството, в жената, в децата и като следствие - в грижи за увеличаване на благосъстоянието. Стремежът към самоусъвършенстване, подменен още преди от стремежа към самоусъвършенстване като цяло, към прогреса, сега се смени със стремежа към това, на мен със семейството ми да ни е колкото се може по-добре.

Така минаха още петнайсет години.

Въпреки, че аз смятах писателството за несериозно, в продължение на тези петнайсет години, аз все пак продължавах да пиша. Аз бях вкусил вече от изкушението на писателството, изкушението на огромното парично възнаграждение и ръкопляскането за нищожния труд и му се отдавах като средство за подобряване на своето материално положение и заглушаване в душата си на всякакви въпроси за смисъла на живота, както моя, така и като цяло.

Аз пишех, поучавайки на това, което за мен беше единствена истина, че трябва да живея така, че на самия мен, заедно със семейството ми да ни е колкото се може по-добре.

Така и живях, но преди пет години с мен започна да се случва нещо много странно: започнаха да ме връхлитат минути, отначало недоумение, спиране на живота, сякаш аз не знаех, как да живея, какво да правя и се обърквах и изпадах в отчаяние. Но това минаваше и аз продължавах да живея по старому. После тези минути на недоумение започнаха да се повтарят все по-често и често и все в същата форма. Тези спирания на живота се изразяваха винаги с едни и същи въпроси: Защо? Е, ами после?

Отначало ми се струваше, че това са някакви безцелни, неуместни въпроси. Струваше ми се, че това всичко е известно и че когато и да поискам да се заема с тяхното разрешаване, това няма да ми коства особени усилия - че сега просто нямам време да се занимавам с това, а когато реша, тогава и ще намеря отговорите.

Но все по-често и често започнаха да се връщат тези въпроси, все по-настоятелно и настоятелно искаха отговори и като точки, падайки на едно и също място, се събраха тези въпроси без отговори в едно черно петно.

Случи се това, което се случва с всеки, разболяващ се от смъртоносна вътрешна болест. Отначало се появяват незначителни признаци на отпадналост, на които болният не обръща внимание, а после тези признаци се повтарят все по-често и често и се сливат в едно непрекъснато във времето страдание. Страданието расте и болният преди да се усети, вече осъзнава, че това, което той е приемал за неразположение, е това, което за него е най-значимото в света, че това е смъртта.

Същото се случи и с мен. Аз разбрах, че това не е случайно неразположение, а нещо много важно и че ако се повтарят едни и същи въпроси, то трябва да си отговоря на тях. И аз се опитах да отговоря. Въпросите ми се струваха такива глупави, прости, детински въпроси. Но щом само аз се захванах с тях и се опитах да ги разреша, аз веднага се убедих, първо в това, че не са детски и глупави, а най-важните и отговорни въпроси в живота, и второ, че аз не мога и не мога, колкото и да мисля, да си отговоря на тях. Преди да се заема със самарското имение, с възпитанието на сина си, писането на книги, трябва да знам, защо ще правя това. Докато не знам – защо, аз не мога нищо да правя. Сред моите мисли за стопанството, които ме тревожеха по това време, изведнъж идваше в главата ми въпрос: „Е добре, ти ще имаш 6 000 хектара в Самарската губерния, 300 глави коне, а след това?...” И аз съвсем се обърквах и не знаех, какво да мисля нататък. Или започвайки да мисля за това, как аз възпитавам децата си, се питах: ”Защо?” Или, разсъждавайки за това, как народът може да се замogne, аз изведнъж си казвах: „А какво ме интересува?” Или мислейки за тази слава, която ще ми донесат моите съчинения, аз си казвах: „Е добре, ти ще бъдеш по-велик от Гогол, Пушкин, Шекспир, Молиер, от всички писатели в света - и какво от това!..” И аз нищо не можех да отговоря.

II

Животът ми спря. Аз можех да дишам, да ям, да пия, да спя и не можех да не дишам, да не ям, да не пия, да не спя; но живот нямаше, защото нямаше такива желания, постигането, на които аз да намирах за разумно. Ако аз исках нещо, то предварително знаех, ще удовлетвори ли или не това мое желание, от това нищо няма да излезе.

Ако би дошла вълшебница и ми предложи да изпълни моите желания, аз не бих знаел, какво да поискам. Ако и имаше в мен – не желания, а навици от желания предишни, в минути на опиянение, то в минути на трезвеност знам, че това е – лъжа, че няма какво да желая. Даже да науча истината, аз не можех да желая, защото се досещах, в какво тя се състоеше. Истината беше в това, че животът е безсмислица.

Аз сякаш живеех и живеех, вървах и вървах и стигнах до пропаст и ясно видях, че напред няма нищо освен гибел. И да спреш не можеш, и назад не може, и да затвориш очи не може, за да не виждаш, че нищо няма пред теб, освен лъжата на живота и щастието и на истинските страдания и истинската смърт – пълно унищожение.

Животът ми опротивя – някаква непреодолима сила ме теглеше към това, някак си да се избавя от него. Не може да се каже, че исках да се самоубия. Силата, която ме отблъскваше от живота, беше силна, по-могъща, по-пълна от желанието. Това беше сила, подобна на предишния стремеж към живота, само че обратно насочена. Аз с всички сили се стремах далеч от живота. Мисълта за самоубийство дойде при мен също така естествено, както преди идваха мисли за подобряване на живота ми. Тази мисъл беше така съблазнителна, че аз трябваше да използвам срещу себе си хитрини, за да не я изпълня твърде прибързано. Аз не исках да бързам само заради това, че исках да използвам всички възможности, за да се разплета! Ако не се разплета, то винаги ще успея, си казвах аз. И ето тогава аз, щастлив човек, изнесох от своята стая шнура, където бивах всяка вечер сам, събличайки се, за да не се обеса на гредата между шкафовете и спрях да ходя с пушката на лов, за да не се съблазня от твърде лесния начин да се избавя от живота. Аз самият не знаех, какво искам: аз се

страхувах от живота, стремях се далеч от него и в същото време още на нещо се надявах от него.

И това се случи с мен точно тогава, когато от всички страни бях обкръжен от това, което се смята за съвършено щастие: това се случи тогава, когато няхах още петдесет години. Имах добра, любяща и любима жена, добри деца, голямо имение, което без особен труд от моя страна растеше и се увеличаваше. Аз бях уважаван от близки и познати, повече от когато и да било възхваляван от чужди и можех да смятам, че съм известен, без да се самоизтъквам. При това не само, че не бях физически и духовно болен, но напротив, ползвах се от сила духовна и телесна, каквато аз рядко срещах в своите връстници: физически можех да работя на сенокоса, без да изоставам от селяните; умствено можех да работя по осем- десет часа без прекъсване, без да изпитвам от това напрежение никакви последствия. И при такова положение на нещата аз стигнах до там, че не можех да живея и страхувайки се от смъртта, трябваше да използвам хитрини срещу себе си, за да не се самоубия.

Това душевно състояние се проявяваше за мен така: животът ми е някаква изиграна от някого глупава и зла шега. Въпреки, че аз не признавах никакъв „някой“, който ме е сътворил, тази представа, че някой се е пошегувал зло и глупаво, създавайки ме на този свят, беше най-естествената за мен представа.

Без да искам си представях, че там има някой, който сега се весели, гледайки ме, как аз цели 30-40 години живях, живях учейки се, развивайки се, израствайки телом и духом и как сега напълно съзрял умствено, стигайки до този връх в живота, от който той целият се открива - как аз като пълен глупак стоя на този връх, ясно разбирайки, че нищо в живота няма и не е имало, и няма да има. „А на него му е смешно...“. Но има ли или няма някой, който да се надсмива над мен, на мен от това не ми е по-леко. Аз не можех да придам никакъв разумен смисъл на нито една моя постъпка, нито на целия си живот. Мен само ме учудваше това, как аз не можех да разбирам това от самото начало. Всичко това е отдавна известно на всички. Не днес – утре, ще дойдат болести, смъртта (и е идвала вече) при любимите хора, при мен и нищо няма да остане, освен воня и червеи. Делата ми, каквито и да са били, ще се забравят – рано,

късно, а и мен няма да ме има. Та за какво да се тревожа? Как може човек да не вижда това и да живее – ето кое е удивително! Може да се живее само, докато си пиан от живота; а щом изтрезнееш, то не може да не видиш, че всичко това е само лъжа и при това глупава лъжа! Именно, че нищо даже няма смешно и остроумно, а просто е жестоко и глупаво.

Отдавна е разказана източната басня за пътника, застигнат в степта от разярен звяр. Спасявайки се от звяра, пътникът скача в сух кладенец, но на дъното на кладенеца вижда дракон, отворил уста, за да го изяде. И нещастният не смее да излезе, за да не загине от разярения звяр, не смее и да скочи на дъното на кладенеца, за да не бъде изяден от дракона, хваща се за клоните на растящия в пукнатините див храст и се държи за него. Ръцете му се изморяват и той чувства, че скоро ще трябва да се предаде на гибелта, чакаща го от двете страни; но той все се удържа и докато се държи, се оглежда и вижда, че две мишки, една черна, другата бяла, равномерно изгриват стъблото на храста на който той виси. Още съвсем мъничко и храстът сам ще се счупи и той ще падне в устата на дракона. Пътникът вижда това и знае, че той неминуемо ще загине, но докато виси, той се оглежда наоколо и намира по листата на храста капки мед, достига ги и ги облизва. Така и аз се държа за клоните на живота, знаейки, че неминуемо чака драконът на смъртта, готов да ме разкъса и не мога да разбера, защо съм попаднал на това мъчение. И аз се опитвам да смуча онзи мед, който преди ме утешаваше; но този мед вече не ме радва, а бялата и черната мишка – денят и нощта – гризат клона, за който се държа. Аз ясно виждам дракона и медът вече не ми е сладък. Аз виждам само едно – неизбежния дракон и мишките и не мога да откъсна очи от тях. И това не е басня, а истина, неоспорима и на всеки ясна истина.

Предишната измама на радостите на живота, заглушаваща ужаса от дракона, вече не ме залъгва. Колкото и да ми говориш: ти не можеш да разбереш смисъла на живота, не мисли, живей – аз не мога да направя това, защото твърде дълго съм го правил преди. Сега не мога да не виждам деня и нощта, редуващи се и водещи ме към смъртта. Аз виждам само това, защото само то е истина. Останалото е лъжа.

Онези две капки мед, които най-дълго от другите скриваха от мен жестоката истина – любовта към семейството и писателството, което аз наричах изкуство - вече не са ми сладки.

„Семейството...”- казвах си аз; но семейството – жена ми, децата ми също са хора. Те се намират в същите условия, в които и аз; те или са длъжни да живеят в лъжа, или да видят ужасната истина. Защо им трябва да живеят? Защо трябва да ги обичам, пазя, отгледам и да се грижа за тях? За същото това отчаяние, което е в мен, или за слабоумие! Обичайки ги, аз не мога да крия от тях истината - всяка крачка в познанието ги отвежда към тази истина. А истината е смъртта.

„Изкуството, поезията?..” Дълго под влиянието на успеха и похвалите хорски аз се уверявах, че това е нещо, което може да се върши, въпреки, че ще дойде смъртта, която ще унищожи всичко – и мен, и моите дела, и паметта за тях; но скоро видях, че и това е лъжа. На мен ми беше ясно, че изкуството е украшение на живота, примамка за живот. Но животът загуби за мен своята привлекателност, как тогава аз бих могъл да привличам другите? Докато аз не живях своя живот, а чуждият живот ме носеше по своите вълни, докато аз вярвах, че животът има смисъл, макар и да не умея да го изразя - отражението на живота от различни страни в поезията и изкуствата ми доставяха радост, весело ми беше да гледам на живота в това огледало, наречено изкуство; но когато започнах да търся смисъла на живота, когато почувствах необходимост самият да живея - това огледалце ми стана или ненужно, излишно и смешно, или мъчително. Не можех повече да се утешавам с това, което виждах в огледалцето, че моето положение е глупаво и отчайващо. Хубаво ми беше да се радвам на това, когато дълбоко в душата си аз вярвах, че моят живот има смисъл. Тогава тази игра на светлина и сенки – комическото, трагическото, сантименталното, прекрасното, ужасното в живота – ме забавляваше. Но когато аз знаех, че животът е безсмислен и ужасен - играта в огледалцето не можеше вече да ме забавлява. Никаква сладост на меда не можеше да ми се услади, когато аз виждах дракона и мишките, гризящи моята опора.

Но и това беше малко. Ако аз просто бях разбрал, че животът няма смисъл, аз спокойно бих могъл да приема това, можех да приема, че

това е моята съдба. Но аз не можех да се успокоя с това. Ако аз бих бил като човек, живеещ в гора, от която той знае, че няма изход, аз бих могъл да живея; но аз бях като човек, заблудил се в гората, който е ужасен то това, че се е заблудил и той се е паникьосал и желаейки да излезе на пътя, знае, че всяка крачка още повече го обърква и не може да не се паникьосва.

Ето това беше ужасно. И за да се избавя от този ужас, аз исках да се самоубия. Аз изпитвах ужас пред това, което ме очакваше – знаех, че този ужас е по-ужасен от самото ми положение, но не можех да го прогоня и не можех търпеливо да очаквам края. Колкото и убедителна да беше мисълта за това, че все някога ще се спуска артерия в сърцето или нещо друго ще се спуска и всичко ще свърши, аз не можех търпеливо да очаквам края. Ужасът от мрака беше твърде велик и аз исках колкото се може по-бързо, по-бързо да се отърва от него с примка или куршум. И точно това чувство най-силно ме влечеше към самоубийство.

¶

„Но може би съм пропуснал нещо, нещо не съм разбрал? – няколко пъти си казвах аз. – Не може да бъде, това състояние на отчаяние да е обичайно за хората”. И аз търсех обяснение на моите въпроси във всички тези знания, които са придобили хората. И аз мъчително дълго търсех и не просто от любопитство, не търсех нерешително, а търсех мъчително, упорито, дни и ноци - търсех, както търси загиващ човек спасение - и нищо не намерих.

Аз търсех във всички знания и не само не намерих, но и се убедих, че всички онези, които също като мен, са търсили в знанието, също нищо не са намерили. И не само, че не са намерили, но и ясно са признали, че онова същото, което ме довеждаше до отчаяние – безсмислицата на живота - е единственото неоспоримо знание, достъпно за човека.

Аз търсех навсякъде и благодарение на живота ми, проведен в учене, а също и на моите връзки в средите на учените, ми бяха

достъпни самите учени от всички разнообразни отрасли на знанието, не отказващи да ми разкриват всички свои знания не само в книгите, но и в беседи - аз научих всичко, за което знанието отговаря по въпроса на живота.

Дълго аз не можех да повярвам на това, че знанието нищо друго не отговаря по въпросите на живота, освен това, което то отговаря. Дълго ми се струваше, вглеждайки се във важния и сериозен тон на науката, налагаща своите възгледи, нямащи нищо общо с въпросите на човешкия живот, че аз нещо не разбирам. Дълго се прекланях пред знанието и ми се струваше, че несъответствието на отговорите на моите въпроси се случва не по вина на знанието, а от моето невежество; но за мен нещата бяха сериозни, не за забавление, а дело на целия ми живот и аз искайки или не искайки достигнах до убеждението, че моите въпроси са единствените важни въпроси, служещи за основа на всяко знание и че виновен съм не аз с моите въпроси, а науката, щом тя има амбицията да отговаря на тези въпроси.

Моят въпрос – този, който на петдесет години ме доведе до самоубийство, беше най-простият въпрос, лежащ в душата на всеки човек, от глупавото дете до най-мъдрия старец - този въпрос, без който животът е невъзможен, както изпитах това и аз. Въпросът се състои в това: „Какво ще излезе от това, което правя днес, каквото ще правя утре - какво ще се получи от моя живот?“ Иначе изразен, моят въпрос ще бъде такъв: ”Защо да живея, защо нещо да желая, защо нещо да правя?“ Или по още един начин, въпросът може да се изрази така: „Има ли в моя живот такъв смисъл, който да не се унищожавя от неизбежно предстоящата ми смърт?“ На този, един и същ, различно зададен въпрос аз търсех отговор в човешкото знание. И аз открих, че по отношение на този въпрос, човешките знания се разделят сякаш на две противоположни полусфери, на двата противоположни края, на които се намират два полюса: единият – отрицателен, другият – положителен; но че нито на единия, нито на другия полюс няма отговори по въпросите на живота.

Едната група знания сякаш не признава въпроса, но затова пък ясно и точно отговаря на своите независимо поставени въпроси: това са редица знания практически и в основата им стои математиката;

другият ред знания признава въпроса, но не отговаря на него: това са знания умозрителни и в основата им е метафизиката.

От ранна младост ме привличаха умозрителните знания, но после и математическите, и естествените науки ме привлякоха и докато аз не си зададох ясно въпроса, докато този въпрос сам не израсна в мен, изисквайки настоятелно разрешаване, до тогава аз се удовлетворявах с тези фалшиви отговори на въпроса, които дава знанието.

То в знания, основани на опита, си казвах: „Всичко се развива, диференцира се, върви към усложняване и усъвършенстване и има закони, ръководещи това. Ти си част от цялото. Научавайки, доколкото е възможно, цялото и научавайки закона за развитието, ти научаваш и своето място в това цяло и разбираш самия себе си”. Колкото и да ме е срам да си призная, но имаше време, когато аз като, че ли се удовлетворявах от това. Това беше онова същото време, когато аз самият се усложнявах и развивах. Мускулите ми растяха и укрепваха, паметта се обогатяваше, способността да мисля и разбирам се увеличаваше, аз растях и се развивах и чувствайки в себе си този ръст, беше естествено за мен да мисля, че точно това е законът на целия свят, в който аз ще намеря отговорите на въпросите за моя живот. Но дойде време, когато растежът в мен престана – аз почувствах, че не се развивам, а съзна, мускулите отслабват, зъбите падат - и аз видях, че този закон не само, че нищо не ми обяснява, но и че такъв закон никога не е имало и не би могло да има, а аз само съм приел за закон това, което съм открил в себе през известен период от живота. Аз се отнесох по-строго към формулирането на този закон; и ми стана ясно, че закони за безкрайно развитие не може да има; стана ми ясно, че да кажа: в безкрайното пространство и време всичко се развива, усъвършенства се, усложнява се, диференцира се - значи нищо да не кажа. Всичко това са думи без значение, защото в безкрайното няма нито сложно, нито просто, нито отпред, нито отзад, нито по-добре, нито по-зле.

Главното е това, че моят личен въпрос: Какво съм аз с моите желаниа? – оставаше вече съвсем без отговор. И аз разбрах, че тези знания са много интересни, много привлекателни, но че те са точни и ясни тези знания обратно пропорционално на тяхната приложимост

към въпросите на живота: колкото по-малко са приложими към въпросите на живота, толкова са по-точни и ясни, колкото повече се опитват да дават отговори на въпросите на живота, толкова повече стават неясни и непривлекателни. Ако се обърнеш към този раздел знания, които се опитват да дават отговори на въпросите на живота, - физиология, психология, биология, социология - то тук срещаш поразяваща бедност на мисълта, огромна неясност, с нищо не оправдана амбиция за решаване на неподлежащи въпроси и постоянно противоречие на един мислител с друг и даже със самия себе си. Ако се обърнеш към раздела знания, не занимаващи се с разрешаването на въпросите на живота, но отговарящи на свои научни, специални въпроси, то се възхищаваш от силата на човешкия ум, но знаеш предварително, че отговори на въпросите за живота няма. Тези знания направо игнорират въпросите на живота. Те казват: „На това, какво си ти и защо живееш, ние нямаме отговор и с това не се занимаваме; но ако ти е нужно да знаеш законите на светлината, химическите съединения, законите на развитие на организмите, ако ти е нужно да знаеш законите на физичните тела, тяхната форма и отношение на числата и величините, ако ти е нужно да знаеш законите на твоя ум, то на всичко това, ние имаме ясни, точни и неоспорими отговори”.

Въобще отношението на науките опитни към въпроса на живота може да се изрази така: Въпрос: Защо аз живея? – Отговор: В безкрайното огромно пространство, в безкрайното дълго време, безкрайно малки частици се видоизменят в безкрайна сложност и когато ти разбереш тези закони на тези видоизменения, тогава ще разбереш защо живееш.

Или в умозрителните науки, аз си казвах: „Цялото човечество живее и развива на духовна основа и идеали, които го ръководят. Тези идеали са изразени в религиите, в науките, изкуствата, формите на държавно управление. Тези идеали стават все по- възвишени и възвишени и човечеството отива към висшето благо. Аз съм част от човечеството и затова моето призвание се състои в това, да съдействам за осъзнаването и осъществяването на идеалите на човечеството”. И аз по време на своето слабоумие се удовлетворявах с това; но щом в мен ясно се изправи въпросът за живота, цялата

тази теория мигновено се рушеше. Без да споменавам тази недобросъвестна неточност, при която знания от този тип правят изводи, направени от изучаването на малка част от човечеството, за общи изводи, не споменавайки за взаимните противоречия на различни поддръжници на тази теория за това, в какво се състоят идеалите на човечеството - странността, за да не кажа глупостта на тази теория се състои в това, че за да отговори на въпроса, предстоящ на всеки човек: „какво съм аз” или „защо живея”, или „какво да правя” - човек е длъжен преди всичко да си отговори на въпроса: „какво е животът на цялото му неизвестно човечество, от което му е известна само една малка част в един мъничък период на времето”. За да разбере, какво е, човек преди всичко трябва да разбере, какво е това тайнствено човечество, състоящо се от такива хора, какъвто е той самият, не разбиращи самите себе си.

Трябва да призная, че имаше време, когато вярвах в това. Това беше време, когато имах свои любими идеали, оправдаващи моите желания и аз се опитвах да измисля такава теория, чрез която да оправдавам своите желания като закон на човечеството. Но щом изведнъж се изправи в моята душа въпросът за живота с цялата си яснота, този отговор веднага се разлетя на пух и прах. И аз разбрах, че както в науките, основани на опита има истински науки и полунауки, опитващи се да дават отговори на чужди за тях въпроси, то аз разбрах, че в тази област има редица най-разпространени знания, опитващи се да отговарят на чужди за тях въпроси. Полунауките в тази област: юридически, социални, исторически – се опитват да отговорят на въпроса на човека така, че те научим, всяка по своему, отговаря на въпроса за живота на цялото човечество.

Но както в областта на опитните знания, човек, искрено питащ: “как да живея”, не може да получи удовлетворителен отговор: изучи в безкрайното пространство безкрайните във времето и сложни изменения на безкрайните частици и тогава ти ще разбереш своя живот, по същия начин не може искреният човек да се удовлетвори с отговор: изучи живота на цялото човечество, на което нито началото, нито края не можем да знаем и малка част, от което не познаваме и тогава ще разбереш своя живот. И точно така, като в полунауките опитни, тези полунауки още повече се изпълват с

неясноти, неточности, глупости и противоречия, колкото повече се отклоняват от своите задачи. Задачата на опитната наука е изучаване на причинната последователност на материалните явления. Но щом в опитната наука се въведе въпрос за крайната причина, се получава глупост. Задачата на умозрителната наука е осъзнаване на безпричинната същност на живота. Щом въведем изследване на причинни явления, като явления социални, исторически, се получава глупост.

Опитната наука само тогава дава положително знание и проявява величието на човешкия ум, когато тя не въвежда в своите изследвания крайни причини. И обратно, умозрителната наука – само тогава е наука и проявява величието на човешкия ум, когато тя отстранява всякакви въпроси за последователни причинни явления и разглежда човека само по отношение на крайната причина. Такава в тази област е науката, съставляваща полюса на тази полусфера – метафизиката или умозрителната философия. Тази наука ясно поставя въпроса: какво съм аз и целият свят? И защо съм аз и защо е целият свят? И от тогава, откакто съществува, тя отговаря винаги еднакво. Идеи ли, субстанции ли, дух ли, воля ли нарича философът същността на живота, намиращ се в мен и във всичко съществуващо, философът казва едно, че тази същност съществува и че аз съм тази същност; но защо съществува, той не знае и не отговаря, ако е порядъчен мислител. Аз питам: Защо и е да съществува тази същност? Какво ще излезе от това, че я има и ще я има?.. И философията не само не отговаря, а самата тя само това и пита. И ако тя е истинска философия, то цялата и работа само в това се състои, за да постави ясно този въпрос. И ако тя твърдо се придържа към своята задача, то тя не може да отговори иначе на въпроса: „каково съм аз и целият свят?“ – „всичко и нищо“; а на въпроса: „защо съществува светът и защо съществувам аз?“ – „не знам“.

Така че, както и да въртиш тези умозрителни отговори на философията, аз никак не мога да получа нещо подобно на отговор - и не защото, както в областта опитна, отговорът не се отнася за моя въпрос, а именно, че тук, въпреки, че всичката умствена работа е насочена към моя въпрос, отговор няма и вместо отговор се получава същият въпрос, само че в по-сложна форма.

В търсене на отговора на въпроса на живота аз изпитах съвсем същото чувство, каквото изпитва човек, заблудил се в гората. Излязъл на полянка, качил се на дърво и видял съвсем ясно безкрайни пространства, но и видял, че дом там няма и не може да има; навлязъл в гората, в мрака и видял мрак и също няма и няма дом.

Така аз блуждаех в тази гора на знанията човешки между просветите на знанията математически и опитни, откриващи пред мен ясни хоризонти, но такива, че натам не би могло да има дом и между мрака на умозрителните знания, в които аз се потапах в още по-голям мрак, и колкото повече се задълбочавах в тях се убедих накрая, че изход няма и не може да има.

Отдавайки се на светлата страна на знанията, аз разбирах, че само отбягвам въпроса. Колкото привлекателни и ясни бяха хоризонтите, откриващи ми се, колкото и привлекателно да беше да се потапах в безкрая на тези знания, аз разбирах вече, че те, тези знания, са толкова по-ясни, колкото са ми по-непотребни и колкото по-малко ми отговарят на въпроса.

Е, аз зная - казвах си аз - всичко това, което така упорито желае да знае науката, а отговор на въпроса за смисъла на моя живот по този път няма. В умозрителната област аз разбирах, че въпреки това или именно затова, че целта на знанията беше насочена направо към отговора на моя въпрос, отговор няма друг, както този, който аз сам си дадох: Какъв е смисълът на моя живот? – Никакъв. – Или: Какво ще излезе от моя живот? – Нищо. – Или: Защо съществува всичко това, което съществува и защо аз съществувам? – Просто, защото съществува.

Питайки за едната страна на човешките знания, аз получавах безчислено количество точни отговори за това, за което не съм питал: за химическия състав на звездите, за движението на слънцето към съзвездията на Херкулес, за произхода на видовете и човека, за формата на безкрайно малките атоми, за колебанието на безкрайно малките и леки частици ефир; но отговор в тази област на знанията на моя въпрос: в какво е смисълът на живота? – беше един: ти си това, което наричаш свой живот, ти си временно, случайно свързване

на частици. Взаимното въздействие, изменение на тези частици произвежда в теб това, което ти наричаш свой живот. Това съединение ще съществува известно време; после взаимодействието на частиците ще се прекрати – и ще се прекрати това, което ти наричаш живот, ще се прекратят и всички твои въпроси. Ти си случайно слепнало се кълбенце от нещо си. Кълбенцето вибрира. Вибрацията кълбенцето нарича свой живот. Кълбенцето ще се разтури – и ще свърши вибрирането му и всички въпроси. Така отговаря ялната страна на знанията и нищо друго не може да каже, ако тя строго следва своите постулати.

При такъв отговор, се оказва, че отговорът не отговаря на въпроса. На мен ми трябва да знам смисъла на своя живот, а това, че той се явява частица от безкрайното, не само не и придава смисъл, но и унищожава всеки възможен смисъл.

Същите неясни сделки, които прави тази страна на опитното, точното знание с умозрителното, при което се казва, че смисълът на живота се състои в развитието и съдействието на това развитие, поради своята неточност и неясност не могат да се смятат за отговори.

Другата страна на знанията, умозрителната, когато тя строго се придържа към своите постулати, отговаря конкретно на въпроса, навсякъде и през всички векове отговаря и е отговаряла едно и също: светът е нещо безкрайно и непознаваемо. Животът на човека е непознаваема част от това непознаваемо „всичко”. Пак изключвам всички онези сделки между умозрителните и опитни знания, които съставляват целия баласт от полунауки, така наречени юридически, политически, исторически. В тези науки все така неправилно се въвеждат понятията за развитие, усъвършенстване с тази само разлика, че там е развитие на всичко, а тук е животът на хората. Заблудата е една и съща: развитие, усъвършенстване в безкрайността, не може да има нито цел, нито направление и относно моя въпрос – нищо не отговаря.

Там, където умозрителното знание е точно, именно в истинската философия, не в тази, която Шопенхауер е наричал професорска философия, служеща само за това, за да разпредели всички, съществуващи явления по нови философски графи и да ги нарече с

нови имена - а там, където философът се придържа към съществения въпрос, отговорът винаги е един и същ - отговорът, даден от Сократ, Шопенхауер, Соломон, Буда.

„Ние ще се доближим до истината толкова, колкото се отдалечим от живота - казва Сократ, готвейки се към смъртта. – За какво ние, обичащите истината, се стремим към живота? Към това, да се освободим от тялото си и от цялото зло, произтичащо от живота на тялото. Ако е така, то как да не се радваме, когато смъртта идва при нас?“ „Мъдрецът цял живот търси смъртта и затова не се бои от нея”.

„Осъзнавайки вътрешната същност на света като воля - казва Шопенхауер - и във всички явления, от безсъзнателния стремеж на тъмните сили на природата до пълната със съзнание дейност на човека, признавайки само съществуването на тази воля, ние няма как да избегнем следствието, че заедно със свободното отричане, със самоунищожението на волята ще изчезнат всички тези явления, онзи постоянен стремеж и влечение без цел и почивка на всички стъпала на предметността, в която и чрез която съществува светът, ще изчезне разнообразието от последователни форми, ще изчезнат заедно с формата всички нейни явления със своите общи форми, пространство и време, а накрая и последната основна нейна форма – субектът и обектът. Няма воля, няма представа, няма и свят. Пред нас, разбира се, остава само нищото. Но това, което се съпротивлява на този преход към нищото, нашата природа е само онази воля за съществуване (Wille zum Leben), съставяща нас самите, както и нашия свят. Защо така се боим от нищото или, защо така искаме да живеем – означава само, че ние самите не сме нищо друго, освен това желание за живот и нищо друго не знаем освен него. Затова онова, което ще остане след съвършено унищожение на волята за нас, които още са пълни с воля е, разбира се, нищото; но и обратно, за тези, в които волята се е обърнала и отрекла от себе си, за тях този наш толкова реален свят, с всичките му слънца и млечни пътища, е нищо”.

„Суета на суетите - казва Соломон - суета на суетите – всичко е суета! Каква полза за човека от всичките негови дела, които върши той под слънцето? Поколение идва и поколение си отива, а земята

съществува винаги. Каквото се е случвало, то и ще се случва и каквото се е правило, то и ще се прави и няма нищо ново под слънцето. Случва се нещо, за което казват: ”виж, това е ново”; но то вече е бивало през вековете, съществували преди нас. Няма спомени за миналото; а и за това, което ще бъде, няма да остане спомен в тези, които ще бъдат след нас. Аз съм Екlesiаст, бях цар на Израел в Йерусалим. И отдадох сърцето си на това да изследвам и изпробвам с мъдрост всичко онова, което се случва под небето; тази тежка задача е дал Бог на синовете човешки, да се упражняват в нея. Видях аз всички дела, които се вършат под слънцето и ето, всичко е суета и товар за духа... Казвах си аз в своето сърце така: ето въздигнах се, придобих мъдрост повече от всички, които са били преди мен в Йерусалим и сърцето ми видя много мъдрост и знания. И отдадох сърцето си на това да позная мъдрост и да позная безумие и глупост; разбрах, че и това е товар за духа. Защото в прекалената мъдрост има много печал; и който преумножава познание – преумножава скръб.

„Рекох в сърцето си: хайде, ще те изпитам с веселба, и наслади се с блага; но и това е суета.

За смеха казах: глупост, а за веселбата: какво тя донася? Намислих в сърцето си да насладя плътта си с вино и докато сърцето ми се води по мъдростта, да се придържам и о глупостта, докле видя, кое е хубаво за синовете човешки, какво би трябвало да правят те под небето през малкото дни на своя живот. Предприех големи работи: съградих си къщи, насадих си лозя, уредих си градини и садини и посадих там всякакви овощни дървета; направих си водоеми за поливане садините, в които растат дърветата; придобих слуги и слугини, имах си и слуги домородни; също и едър и дребен добитък имах повече, нежели всички, които бяха преди мене в Йерусалим; събрах си сребро и злато и скъпоценности от царе и области; доведох си певци и певици и това, що наслаждава синовете човешки - разни свирала. И станах аз велик и богат, повече от всички, които бяха преди мене в Йерусалим; и мъдростта ми си остана с мене. Каквото и да пожелаеха очите ми, не им отказвах, не забранявах на сърцето си никаква веселба. И озърнах се, та погледнах всичките си работи, които бяха извършили ръцете ми и труда, с който бях се трудил, вършейки ги: и ето - всичко е суета и гонене на вятър, и няма

от тях полза под слънцето. Па се обърнах да погледна мъдростта, безумието и глупостта. Но узнах, че една съдба ги всички постига. И казах в сърцето си: и мене ще постигне същата съдба, както и глупавия: защо съм станал много мъдър? И казах в сърцето си, че и това е суета.

Защото няма да помнят мъдрия вечно, както и глупавия; след време всичко ще бъде забравено и уви, мъдрият умира тъй, както и глупавият! Тогавя намразих живота, понеже ми станаха отвратителни работите, що се вършат под слънцето; защото всичко е суета и гонене на вятър. И намразих целия си труд, с който бях се трудил под слънцето, защото трябва да го оставя на човека, който ще дойде след мен. Защото, какво ще има човек от всичкия си труд и грижа на сърцето си, задето се труди под слънцето? Понеже всичките му дни са скърби и трудовете му - безпокойство; дори и нощем сърцето му не знае покой.

И това е суета. Не е във властта на човека и това благо - да яде, да пие и да наслаждава душата си със своя труд...

„За всекиго и за всички - едно: една съдба за праведник и нечестивец, за добър (и лош), за чист и нечист, за който принася жертви и който не принася; както за добродетелен, тъй и за грешник; както за който се кълне, тъй и за който се бои от клетва.

Това е тъкмо лошото във всичко, що се върши под слънцето, че една съдба е за всички, и сърцето на синовете човешки е пълно със зло, и в сърцето им, в живота им има безумие; а след това те отиват при умрелите. Който е още между живите, има още надежда, понеже и куче живо е по-добре, нежели мъртъв лъв. Живите знаят, че ще умрат, а мъртвите нищо не знаят, и вече няма за тях награда, понеже и поменът за тях е предаден на забрава, и любовта им, и омразата им, и ревността им са вече изчезнали, и нямат вече дял довека в нищо, що се върши под слънцето.“

Така казва Соломон или този, който е писал тези думи.

А ето какво казва индийската мъдрост:

Сакиа-Муни, млад и щастлив принц, от който са били скрити болестите, старостта, смъртта, отива на празненство и вижда ужасяващ старец, без зъби и с течачи лиги. Принцът, от когото досега е била скрита старостта се удивлява и пита кочияша какво

е това и защо този човек е достигнал до това жалко, отвратително, безобразно състояние? И когато научава, че това е участ обща за всички хора, че и него, младия принц, неизбежно го очаква същото, той не може вече да отива да празнува и заповядва да се върнат, за да обмисли това. И той се затваря сам и мисли. И вероятно измисля за себе си някакво утешение, защото отново весел и щастлив тръгва на празненство. Но този път среща болен човек. Той вижда измъчен, посинял, треперещ човек, с мътен поглед. Принцът, от когото са били скрити болестите, се спира и пита какво е това. И когато научава, че това е болест, на която са изложени всички хора и че той самият, здрав и щастлив принц, утре може да се разболее по същия начин, той пак няма сили да се весели и заповядва да се върнат и отново търси успокоение и сигурно го открива, защото за трети път се отправя на празненство; но за трети път вижда ново зрелище; той вижда, че нещо носят. „Какво е това?“ Мъртъв човек – „Какво значи мъртъв?“ – пита принцът. Отговарят му, че да си мъртъв, значи да си като този човек. Принцът се приближава до мъртвеца, открива го и го гледа. „Какво ще стане с него после?“ – пита принцът. Отговарят му, че ще го заровят в земята. „Защо?“ – Защото той вече със сигурност няма никога повече да е жив, а от него ще изхожда само воня и червеи. – „И това е съдбата на всички хора? И с мен ще стане същото? Ще ме заровят и от мен ще изхожда воня, и мен ще ме изядат червеите?“ – Да. – „Назад! Аз не отивам на празненството и никога вече няма да отида“.

И Сакиа-Муни не може да намери утеха в живота и решава, че животът е огромно зло и всички сили на духа си употребява за това, за да се освободи от него и да освободи другите. И да освободи така, че и след смъртта животът да не се възобнови никак си, да унищожи живота от самия корен. Това казва индийската мъдрост.

Така че ето прямите отговори, които дава мъдростта човешка, когато тя отговаря на въпроса на живота.

„Животът на тялото е зло и лъжа. И затова унищожаването на живота на тялото е благо и ние трябва да го желаем.“ – казва Сократ.

„Животът е това, което не трябва да го има - зло и преходът към нищото е единственото благо в живота“ - казва Шопенхауер.

„Всичко в света – и глупостта и мъдростта, и богатството и нищетата, и веселието и мъката – всичко е суета и дреболии. Човек ще умре и нищо няма да остане. И това е глупавото” – казва Соломон.

„Да живееш с осъзнаването за неизбежността на страданията, болестите, старостта и смъртта не бива – трябва да се освободиш от живота, от всяка възможност за живот” – казва Буда.

И това, което са казали тези силни умове, са казвали, мислили и чувствали милиони и милиони хора, подобни на тях. И мисля, и чувствам и аз.

Така, че лутането ми в знанията не само, че не ме изведе от моето отчаяние, но само го усили. Едното знание не отговаря на въпросите на живота, другото знание е отговорило, потвърждавайки моето отчаяние и показвайки ми, че това, до което съм достигнал, не е плод на моя заблуда, на болезнено състояние на ума ми - напротив, то потвърди за мен това, че което аз мислех е вярно и е същото, като изводите на най-силните умове на човечеството.

Да се залъгвам е безсмислено. Всичко е суета. Щастлив е който не се е родил, смъртта е по-добра от живота; трябва да се избавиш от него.

IV

Не намирайки разяснение в знанието, аз започнах да търся това разяснение в живота, надявайки се в хората около мен да го намеря и аз започнах да ги наблюдавам – такива, като мен, как те живеят около мен и как те се отнасят към този въпрос, довел мене до отчаяние.

И ето какво аз намерих в хората, намиращи се в същото положение като мен по образование и начин на живот.

Аз намерих, че за хората от моето съсловие има четири изхода от това ужасно положение, в което ние всички се намираме.

Първият изход е изходът на незнанието. Той се състои в това, да не знаеш, да не разбираш това, че животът е зло и безсмислица. Хората от този тип – в по-голямата част жени или много млади, или много глупави хора – още не са разбрали този въпрос на живота, който се е

появил пред Шопенхауер, Соломон, Буда. Те не виждат нито дракона, чакаш тях, нито мишките, гризящи храстите, за които се държат и облизват капките мед. Но те ще облизват тези капки мед само до едно време: все нещо ще привлече вниманието им към дракона и мишките и край на тяхното безгрижие. От тях няма на какво да се науча, не можеш да престанеш да знаеш това, което знаеш.

Вторият изход – това е изходът на епикурейството. Той се състои в това, че, знаейки за безнадеждността на живота, да се ползваш засега от тези блага, каквито има, да не гледаш към дракона, нито към мишките, а да ближеш мед по най-добрия начин, особено, ако на храста се е случил много. Соломон изразява този изход така: „И се отдадох на веселието, защото няма по-добро нещо за човека под слънцето, освен да яде, пие и се весели: това го съпровожда в делата на живота му, които му е дал Бог под слънцето.

И така, върви и яж с радост своя хляб и пий за радост на сърцето своето вино ... Наслаждавай се на живота с жената, която обичаш, във всички дни на твоя суетен живот, във всичките твои суетни дни, защото това е част от живота и в делата ти, каквито вършиш под слънцето... Всичко, което може ръката ти да извърши според силите ти, върши, защото в гроба, където ще отидеш, няма нито работа, нито размисли, нито знания, нито мъдрост”.

Към този втори извод се придържа болшинството от нашето съсловие. Условиата, в които се намират, са такива, че блага имат повече отколкото злини, а нравствената тъпота им дава възможност да забравят, че изгодата от тяхното положение е случайност, че не всички могат да имат 1 000 жени и дворци, като Соломон, че на всеки човек с 1 000 жени има 1 000 души без жени и на всеки дворец има 1 000 души, които с пот на челото го строят и че тази случайност, която днес ме е направила Соломон, утре може да ме направи роб на Соломон. Ограничението на въображението на тези хора им дава възможност да забравят за това, което не е давало покой на Буда – неизбежността на болестите, старостта и смъртта, която, ако не днес – утре ще разруши всички тези удоволствия. Това, че някои от тези хора твърдят, че тяхната тъпотия на мисълта и въображението е философия, която те наричат позитивна, не ги разграничава, според мен, от тези, които не виждайки въпроса, ближат мед. И на тези

хора аз не можех да подражавам; нямайки тяхното ограничение на въображението, аз не можех изкуствено да си я наложя. Аз не можех, както не може всеки жив човек, да откъсна очи от мишките и дракона, когато веднъж съм ги видял.

Третият изход е изходът на силата и енергията. Той се състои в това, че, разбирайки, че животът е зло и безсмислица, да го унищожиш. Така постъпват рядко силните и последователни хора. Разбирайки цялата глупост на шегата, която им е причинена и разбирайки, че благата на мъртвите са по-добри от благата на живите и че по-добре е да не бъдеш, така и постъпват и свършват веднъж завинаги с тази глупава шега, за радост има средства: примка на шията, вода, нож, за да прободеш сърцето, влакове на релсите. И хора от нашето съсловие, постъпващи по този начин стават все повече и повече. И постъпват хората така, в по-голямата си част в най-хубавия период на своя живот, когато силите на духа са в своя разцвет, а унижаващите човешкия ум навици са усвоени още малко. Аз виждах, че това е най-достойният изход и исках да постъпя така.

Четвъртият изход е изходът на слабостта. Той се състои в това, че въпреки, че разбираш злото и безсмислицата на живота, продължаваш да живееш, знаейки предварително, че нищо от това няма да излезе. Хора от този сорт знаят, че смъртта е по-добра от живота, но нямайки сили да постъпят разумно – възможно най-бързо да свършат с лъжата и да се самоубият, все сякаш чакат нещо. Това е изходът на слабостта, защото, ако аз знам по-доброто и то е в моята власт, защо да не се отдам на по-доброто?... Аз се намирах сред тези хора.

Така хората като мен се спасяват от ужасното противоречие по четири начина. Колкото и да напругах своя ум, освен тези четири изхода, аз не виждах друг. Единият изход: да не разбираш това, че животът е безсмислица, суета и зло и че е по-добре да не живееш. Аз не можех да не знам това и когато веднъж съм разбрал, не можех да затворя очите си пред това. Другият изход – да се ползваш от живота такъв, какъвто е, без да мислиш за бъдещето. И това не можех да направя. Аз, като Сакиа-Муни, не можех да ходя на лов, когато знаех, че има старост, страдания и смърт. Въображението ми беше твърде живо. Освен това, аз не можех да се радвам на минутната случайност,

хвърлила за миг наслада на моята участ. Третият изход: разбирайки, че животът е зло и глупост, да го прекратя, да се самоубия. Аз разбрах това, но не знам защо, все още не съм се самоубил. Четвъртият изход – да живея в положението на Соломон, Шопенхауер – да знам, че животът е глупава, сторена с мен шега и все пак да живея, да се мия, обличам, говоря и даже да пиша книжки. Това беше за мен отвратително, мъчително, но аз си оставах в това положение.

Сега аз виждам, че да не съм се самоубил, се дължи на смътното осъзнаване на несправедливостта на моите мисли. Колкото и убедителни и неоспорими да ми се струваха моите разсъждения и разсъжденията на мъдреците, довели ни до признанието, че животът е безсмислица, в мен оставаше неясно съмнение в истинността на изходната точка на моите разсъждения.

То се състоеше в това: Аз, моят разум – признава, че животът е неразумен. Ако няма висш разум (а него го няма и нищо не може да го докаже), то разумът е творец на живота за мен. Ако го нямаше разума, не би имало за мен и живот. Как този разум отрича живота, а самият той е творец на живота? Или иначе казано: ако не би съществувал животът, не би съществувал и моят разум - значи разумът е син на живота. Животът е всичко. Разумът е плод на живота и този същият разум отрича самия живот. Аз чувствах, че тук нещо не е наред.

Животът е безсмислено зло, това е неоспоримо - казвах си аз. – Но аз живях, живея още и живяло е и живее цялото човечество. Как така? Защо то живее, когато може да не живее?

Какво, само аз с Шопенхауер ли съм толкова умен, че съм разбрал безсмислицата и злото на живота?

Разсъждението за суетата на живота не е толкова оригинално и стигат до него отдавна и най-обикновените хора, а са живели и живеят. Е, те все пак живеят и никога не мислят да се съмняват в разумността на живота?

Моето знание, потвърдено от мъдростта на мъдреците, ми разкри, че всичко на света – органическо и неорганическо – всичко е необикновено умно устроено, само моето положение е глупава. А тези глупаци – огромни тълпи обикновени хора – нищо не знаят за това, как всичко органическо и неорганическо е устроено на света, а живеят и им се струва, че животът им е много разумно устроен!

И ми идваше мисълта: а ако все пак аз нещо още не зная? Нали точно така постъпва незнанието. Незнанието нали винаги казва това същото. Когато то не знае нещо, то казва, че е глупаво това, което то не знае. Тогава всъщност излиза така, че го има цялото човечество, което е живяло и живее, сякаш разбира смисъла на своя живот, защото, ако не го разбира, то не би могло да живее, а аз казвам, че целият живот е безсмислица и не мога да живея.

Никой не ни пречи на нас с Шопенхауер да отричаме живота. Ами тогава самоубий се – и няма да разсъждаваш. Не ти харесва живота, самоубий се. А живееш. Щом не можеш да разбереш смисъла на живота, то прекрати го, а не се навъртай в този живот, разказвайки и сумтейки, че ти не разбираш живота. Дошъл си във весела компания, на всички им е много хубаво, всички знаят какво правят, а на теб ти е скучно и противно, тогава си върви.

Че наистина, какви сме ние, убедени в необходимостта от самоубийство и не решаващи се да го извършим, ако не сме най-слабите, непоследователни, и казвайки по просто, глупави хора, носещи се със своята глупост, като глупак с шарена торба?

Че нали нашата мъдрост, колкото и неоспоримо вярна да е тя, не ни даде знанието за смисъла на нашия живот. Все пак човечеството, осъществяващо живота, милиони – не се съмняват в смисъла на живота.

Всъщност, от онези далечни, далечни времена, откакто съществува животът, за който аз нещо знам, са живели хора. Зная онова разсъждение за суетата на живота, което ми показва неговата безсмисленост и все пак са живели, придавайки и някакъв смисъл. От онези времена, откакто е започнал някакъв живот за хората, те са имали този смисъл на живота и те са водили този живот, достигнал до мен. Всичко, което е в мен и около мен, всичко това е плод на техните знания за живота. Тези същите механизми на мисълта, с които аз обсъждам този живот и го осъждам, всичко това не от мен, а от тях е направено. Самият аз съм роден, възпитан, израснал благодарение на тях. Те са открили желязото, научили са се да сечат дърва, опитомили са кравите, конете, научили са се да сеят, научили са се да живеят заедно, уредили са нашия живот; те се ме научили да мисля, да говоря. И аз съм, тяхно произведение, от тях изхранено,

напоено, от тях научено, с техните мисли и думи мислещ, но съм им доказал, че те са безсмислица! ”Тук нещо не е наред - казвах си аз.- Някъде съм сбъркал”. Но къде е моята грешка, не можех да разбера.

VIII

Всички тези съмнения, които аз сега съм в състояние да изразя повече или по-малко свързано, тогава не можех да изразя. Тогава аз само чувствах, че, колкото и логически неизбежни да бяха моите, потвърдени от великите мислители изводи за суетата на живота, в тях имаше нещо нередно. В самото разсъждение или във формулирането на въпроса, аз не знаех; аз чувствах само, че разумната убедителност беше свършена, но недостатъчна. Всички тези доводи не можеха да ме убедят така, че аз да сторя това, което произтичаше от моите разсъждения, тоест да се самоубия. И аз бих излъгал, ако кажа, че аз чрез разума достигнах до това, до което достигнах и не съм се самоубил. Разумът работеше, но работеше и нещо друго, което аз не можех да нарека иначе, освен осъзнаване на живота. Работеше още тази сила, която ме караше да обръщам внимание на това, а не на онова и тази сила ме изведе от моето отчаяно положение и съвсем различно насочи моя разум. Тази сила ме накара да обърна внимание на това, че аз със стотици подобни на мен хора не съм цялото човечество, че живота на човечеството аз още не познавам. Оглеждайки тесния кръг на хората около мен, аз виждах само хора, не разбиращи въпроса, разбиращи и заглушаващи въпроса със сладостите на живота, разбрали и прекратяващи своя живот и разбрали, но поради своята слабост, доживяващи отчаяния си живот. И аз не виждах други. Струваше ми се, че онзи тесен кръг от учени, богати и облагодетелствани хора, към който принадлежах, съставлява цялото човечество, а че онези милиарди живели и живеещи, са просто така, някакви говеда, а не хора.

Колкото и да е странно, но толкова неразбираемо ми се струва сега това, как аз съм могъл, разсъждавайки за живота, да пропусна обкръжаващия ме от всички страни живот на човечеството, как съм

могъл до такава степен наивно да се заблуждавам, че да мисля, че животът – моят, на Соломон и Шопенхауер е истинският, нормален живот, а животът на милиардите е не струващо вниманието обстоятелство, колкото и да ми е странно сега това, аз виждам, че е било така. В заблудението на гордостта на своя ум ми се струваше несъмнено, че ние със Соломон и Шопенхауер сме поставили въпроса така вярно и истински, че инак не може да бъде, така несъмнено се струваше, че всички тези милиарди принадлежат към тези, които още не са достигнали до цялата дълбочина на въпроса, че аз съм търсил смисъла на моя живот и нито веднъж не помислих: ”Ами какъв смисъл придават и са придавали на своя живот всичките милиарди, живели и живеещи на света?” Аз дълго живях в тази лудост, особено свойствена, не на думи, а на дела, на нас – най-либералните и образовани хора. Но благодарение на моята някаква странна физическа любов към истинския трудещ се народ, която ме накара да го разбера и видя, че той не е толкова глупав, както ние мислим или благодарение на искреността на моето убеждение в това, че аз нищо не мога да знам, както и това, че най-доброто, което мога да направя – това е да се обеся, аз усещах, че ако искам да живея и да разбирам смисъла на живота, то трябва да търся този смисъл на живота не у тези, които са го загубили и искат да се самоубият, а у тези милиарди живели и живеещи хора, които творят живота и носят на плещите си своя и нашия живот. И аз се обърнах към огромните маси живели и живеещи обикновени, необразовани и небогати хора и аз видях нещо съвършено различно. Аз видях, че всички тези милиарди живели и живеещи хора, всички, само с редки изключения, не пасват на моето деление, че да ги призная не разбиращи въпроса, не мога, защото те сами го поставят с необикновена ясност и отговарят на него. Да ги призная за епикурейци също не мога, защото техния живот се състои в по-голямата си част от лишения и страдания, отколкото от наслаждения; да ги призная за неразумно доживяващи безсмислен живот мога още по-малко, тъй като всеки акт от техния живот и самата смърт се обяснява от тях. Самоубийството те смятат за огромно зло. Оказва се, че у цялото човечество има някакво не приемано и презирано от мен знание за смисъла на живота. Излизаше това, че разумното знание не дава смисъл на живота, изключва живота;

смисълът обаче, придаван на живота от милиардите хора, цялото човечество, се крепи на някакво презряно и лъжливо знание.

Разумното знание в лицето на образованите и мъдрите отрича смисъла на живота, а огромни маси от хора, цялото човечество – признават този смисъл в неразумното знание. И това неразумно знание е вярата, онази същата, която аз не можех да отхвърля. Това е Бог 1 и 3, това е сътворението за шест дни, дяволите и ангелите и всичко това, което аз не можех да приема, докато не полудях.

Положението ми беше ужасно. Аз знаех, че нищо няма да намеря по пътя на разумното знание, освен отричане на живота, а там, във вярата – нищо, освен отричане на разума, което е още по невъзможно, отколкото отричането на живота. Според разумното знание излизаше така, че животът е зло и хората знаят това, от хората зависи да не живеят, а те са живели и живеят, и самият аз съм живял, въпреки, че знаех вече отдавна, че животът е безсмислица и е зло. Според вярата излизаше, че за да разбере смисъла на живота, аз трябва да се отрека от разума, този същият, на когото е нужен самият смисъл.

IX

Излизаше, че има противоречие, от което имаше два изхода: или това, което аз наричах разумно, не беше толкова разумно, както аз мислех; или това, което ми се струваше неразумно, не беше толкова неразумно, както аз мислех. И аз започнах да проверявам пътя на разсъжденията на моето разумно знание.

Проверявайки пътя на разсъжденията на разумното знание, аз го намерих свършено правилен. Изводът за това, че животът е нищо, беше неизбежен; но аз видях грешка. Грешката беше в това, че аз мислех не съвсем точно върху поставения от мен въпрос. Въпросът беше този: защо ми е да живея, т.е. какво истинско ще се получи, не унищожавашо се от моя призрачен, унищожаван живот, какъв смисъл има моето краткотрайно съществуване в този безкраен свят? И за да отговоря на този въпрос, аз изучавах живота.

Решенията на всички възможни житейски въпроси, очевидно не можеха да ме удовлетворят, защото моят въпрос, колкото и прост да изглежда отначало, включва в себе си изискването да се обясни преходното с вечното и обратно.

Аз питах - какво извънвремево, извън причинно, извън пространствено значение има моят живот? А отговарях на въпроса - какво временно, причинно и пространствено значение има моят живот? Излезе, че след дълго усилие на мисълта аз отговорих: никакво.

В своите разсъждения аз постоянно приравнявах, а и не можех да постъпвам иначе, крайното към крайното и безкрайното към безкрайното и затова при мен се получаваше това, което трябваше да се получава; силата е сила, веществото си е вещество, волята си е воля, безкрайността си е безкрайност, нищото си е нищо и повече нищо не можеше да се получи.

Беше нещо подобно на това, което се среща в математиката, когато, искайки да решиш уравнение, решаваеш равенство. Пътят на размишлението е правилен, но накрая получаваш отговор: $a=a$, или $x=x$, или $0=0$. Същото се случва и с моето разсъждение по отношение на въпроса за значението на моя живот. Отговорите, давани от цялата наука на този въпрос - са само равенства.

И наистина, строго разумното знание, онова знание, което, както е правил Декарт, започва с пълното съмнение във всичко, отхвърля всяко допуснато на вяра знание и построява всичко отново по законите на разума и опита – не може да даде друг отговор на въпроса за живота, освен онзи същия, който получих и аз - отговор неопределен. На мен само ми се стори отначало, че знанието е дало положителен отговор – отговорът на Шопенхауер: животът няма смисъл, той е зло. Но, вниквайки в нещата, аз разбрах, че отговорът не е положителен, че само моето чувство го е изразило така. Отговорът, изразен строго обаче, както е изразен и у брамините, и у Соломон, и у Шопенхауер, е само отговор неопределен или равенство: $0=0$, животът, струващ ми се нищо, е нищо. Така че философското знание нищо не отрича, а само отговаря, че този въпрос не може да бъде решен от него, че за него решението си остава неопределено.

Разбирайки това, аз разбрах, че и не трябва да се търси в разумното знание отговора на моя въпрос и че отговорът, даван от разумното знание, е само указание, че той може да бъде получен само при различно поставяне на въпроса, само тогава, когато в разсъждението бъде въведен въпрос за отношението на крайното към безкрайното. Аз разбрах и това, че, колкото и неразумни и уродливи да са отговорите, давани от вярата, те имат това преимущество, че въвеждат във всеки отговор отношението на крайното към безкрайното, без което не може да има отговор. Както и да поставя въпроса: как да живея? Отговорът е: по божия закон. Какво истинско ще излезе от моя живот? – Вечни мъчения или вечно блаженство. Какъв е смисълът, не унищожаван от смъртта? – Съединение с вечния Бог, рай.

Така, че освен разумното знание, което преди ми се струваше единствено, аз бях неизбежно доведен до признанието на това, че у цялото съществуващо човечество има още някакво друго знание, неразумно – вярата, даваща възможност да се живее. Цялата неразумност на вярата си оставаше за мен същата, както и преди, но аз не можех да не призная това, че тя единствена дава на човечеството отговори на въпросите на живота и като следствие от това, възможност за живот.

Разумното знание ме доведе до признанието на това, че животът е безсмислен, животът ми спря и аз исках да се унищожа. Поглеждайки към хората наоколо, на цялото човечество, аз видях, че хората живеят и твърдят, че знаят смисъла на живота. Поглеждайки себе си: аз живях, докато знаех смисъла на живота. Както на другите хора, така и на мен смисъл на живота и възможността да живея ми даваше вярата.

Поглеждайки по-надалеч, към хората от другите страни, на съвременниците ми и на отишлите си, аз виждах едно и също. Където има живот, там има вяра, откакто съществува човечеството, тя дава възможност за живот и основните черти на вярата навсякъде и винаги са едни и същи.

Каквито и на когото да дава отговори каквато и да е вяра, всеки отговор на вярата за съществуването на човека носеше смисъла на безкрайното - смисъл, не унищожим от страданията, лишенията и смъртта. Значи – само в едната вяра може да се намери смисъл и

възможност за живот. И аз разбрах, че вярата в най-същественото свое предназначение не е просто „разкриване на невидимото” и т. н., не е откровение (това е само описание на един от признаците на вярата), не е само отношението на човека към Бог (трябва да определим вярата, а след това Бог, а не чрез Бога да определяме вярата), не е просто само съгласие с това, което са казали на човека, както най-често се разбира вярата - вярата е знанието за смисъла на човешкия живот, поради която човек не унищожавя себе си, а живее. Вярата е силата на живота. Ако човек живее, то той в нещо вярва. Ако не вярваше, че заради нещо трябва да живее, то той не би живял. Ако той не вижда и не разбира призрачността на недълговечното - той вярва в това недълговечно; ако той разбира призрачността на недълговечното - той трябва да вярва във вечното. Без вяра не може да се живее.

И аз си спомних целия процес на своята вътрешна работа и се ужасих. Сега ми беше вече ясно, че, за да може човек да живее, то му трябва или да не вижда вечното или да има такова обяснение на смисъла на живота, при което недълговечното се приравнява към вечното. Такова обяснение аз няхах, но то и не ми трябваше, докато аз вярвах в недълговечното и започнах да го проверявам със своя разум. И пред светлината на разума цялото предишно обяснение се разсипа на прах. Но дойде време, когато аз престанах да вярвам в недълговечното. И тогава аз започнах на разумна основа да строя от това, че аз знаех такова обяснение, което би ми дало смисъл на живота; но нищо не се построи. Заедно с най-добрите умове на човечеството аз стигнах до това, че $0=0$, и много се учудих, че получих такова решение, въпреки, че нищо друго не би могло да се получи.

Какво правех, когато търсех отговор в опитните знания? Аз исках да зная, защо живея и заради това изучавах всичко, което е извън мен. Ясно е, че аз можех да науча много, но нищо за това, което ми трябваше.

Какво правех, когато търсех отговор във философските знания? Аз изучавах мислите на тези същества, които се намираха в същото положение, както и мен, които няхаха отговор на въпроса, защо живея. Ясно е, че аз нищо не можех да науча друго, освен това, което и сам знаех, че нищо не може да се знае.

Какво съм аз? – част от вечното. Вече в тези две думи се формира цялата задача. Нима този въпрос едва от вчерашния ден си е задало човечеството?

И нима никоой преди мен не си е задал този въпрос – въпрос толкова прост, идващ на езика на всяко умно дете?

Че нали този въпрос е бил задаван от тогава, откакто има хора; и от тогава, откакто има хора е ясно, че за решението на този въпрос е еднакво недостатъчно да приравняваш недълговечното към недълговечното и вечното към вечното, и от тогава, откакто съществуват хората, са намерени отношения на недълговечното към вечното и са изразени.

Всички тези понятия, при които се приравнява недълговечното към вечното изразяват смисъла на живота, понятия за Бог, свобода, доброта, ние подлагаме на логическо изследване и тези понятия не издържат критиката на разума.

Ако не беше така ужасно, би било смешно, с каква гордост и самодоволство ние, като деца, разглобяваме часовник, вадим пружината, правим си от нея играчка и после се учудваме, че часовникът не иска да работи.

Нужно е и е ценно разрешаването на противоречието на недълговечното с вечното и отговорът на въпроса за живота е такъв, при който животът е възможен. И това единствено решение, което ние намираме навсякъде, винаги и у всички народи - решение, проверено във времето, в което се губи за нас живота на хората, решение толкова трудно, че ние нищо подобно не можем да направим - точно това решение ние лекомислено разрушаваме с това, че поставяме отново въпрос, който е свойствен за всеки и на който ние нямаме отговор.

Понятия за вечния Бог, божествеността на душата, връзката на хорските дела с Бога, понятия за нравственото добро и зло – същност на понятия, възникнали в скриващата се от нашия взор историческа далечина от живота на човечеството, са същността на тези понятия, без които не би могло да има живот и мен самия, а аз, отхвърлил цялата тази работа на цялото човечество, искам всичко сам самичък да извърша различно и по своему.

Аз не мислех тогава така, но зародишите на тези мисли вече бяха в мен. Аз разбирах: 1) че моето положение с Шопенхауер и Соломон,

въпреки нашата мъдрост е глупаво: ние разбираме, че животът е зло и все пак живеем. Това явно е глупаво, защото, ако животът е глупав - а аз така обичам разумността - то трябва да унищожим живота и няма да има кой да отрича това; 2) Аз разбирах, че всички наши разсъждения се въртят в омагьосан кръг, като колело, не влизащо в зъбчатката. Колкото и както и добре ние да разсъждавахме, ние не можехме да получим отговор на въпроса и винаги ще бъде че $0=0$ и затова нашият път, най-вероятно е грешен; 3) Аз започнах да разбирам, че в отговорите, давани от вярата, се съхранява голямата мъдрост на човечеството и че аз нямах това право да я отричам на основанието на разума, и че главното - само тези отговори разрешават въпроса за живота.

Х

Аз разбирах това, но от това не ми беше по-леко. Аз бях готов да приема сега всяка вяра, стига тя да не искаше от мен директно отричане на разума, което би било лъжа. И аз изучавах и будизма, и мюсюлманството по книга, и най-вече християнството и по книги, и по живи хора около мен.

Аз, естествено, се обърнах преди всичко към вярващи хора от моето обкръжение, към хора учени, към православни богослови, към монаси-старци, към православни богослови от нови течения и даже към така наречените нови християни, изповядващи спасение чрез вярата в изкуплението. И аз се сблизих с тези вярващи и ги разпитвах за това, как те вярват и в какво виждат смисъла на живота.

Въпреки, че аз правех всякакви компромиси, избягвах всякакви спорове, аз не можех да приема вярата на тези хора - аз виждах, че това, което те показваха за вяра, беше не обяснение, а прикриване на смисъла на живота и че самите те се придържаха към своята вяра не заради това, че да отговорят на онзи въпрос на живота, който ме доведе до вярата, а заради някакви други, чужди за мен цели.

Помня мъчителното чувство на ужас при връщането ми към предишното отчаяние след надеждата, което аз изпитвах много и много пъти при контактите ми с тези хора. Колкото повече и подробно

те излагаха пред мен своите вероучения, толкова по-ясно аз виждах тяхната заблуда и загубата на своята надежда да намеря в тяхната вяра обяснение на смисъла на живота.

Не това, че в излагането на своето вероучение, те добавяха, към винаги били близки за мен християнски истини, още много ненужни и неразумни неща - не това ме отблъсна; мен ме отблъсна това, че животът на тези хора, беше същия, като моя, с тази само разлика, че той не съответстваше на тези неща, които те излагаха в своето вероучение. Аз ясно чувствах, че те се самозалъгват и че у тях, както и при мен, няма друг смисъл на живота, освен този, да живеят, докато са живи и да вземат всичко, което може да вземе ръката. Аз виждах това по онова, че ако те бяха имали онзи смисъл, при който се унищожават страхът от лишенията, страданията и смъртта, то те не биха се страхували от тях. А те, тези вярващи от нашето обкръжение, точно така, както и аз, живееха в охолство, старяха се да го увеличат или да го съхранят, страхуваха се от лишения, страдания, смърт и така, както и аз и всички ние, невярващите, живееха, удовлетворявайки своите страсти, живееха така лошо, ако не и по-лошо, от невярващите.

Никакви разсъждения не можеха да ме убедят в истинността на тяхната вяра. Само такива действия, които биха показали, че те имат такъв смисъл в живота, при който страшните за мен нищета, болести, смърт не са им страшни, можеха да ме убедят. А такива действия аз не виждах между тези разнообразни вярващи от нашето обкръжение. Аз виждах такива действия, напротив, между хора от нашето обкръжение, които са най-невярващи, но никога между така наречените вярващи от нашето обкръжение.

И аз разбрах, че вярата на тези хора – не е тази вяра, която аз търсех, че тяхната вяра не е вяра, а само едно епикурейско отношение към живота. Аз разбрах, че тази вяра става, може би, ако не за утеха, то за някакво разсейване на разкайващия се Соломон на смъртното легло, но тя не може да става за огромното болшинство на човечеството, което е призвано не да се шегува, ползвайки се от труда на другите, а да твори живот. За да може цялото човечество да живее, да продължава живота, придавайки му смисъл, у тези, у тези милиарди, трябва да има друго, истинско знание за вярата. Че нали не това, че ние със Соломон и Шопенхауер не сме се самоубили, не

това ме убеди в съществуването на вярата, а това, че живееха тези милиарди, живеят и нас със Соломоните ни изнесоха на своите вълни на живота.

И аз започнах да се сближавам с вярващи бедни, прости, необразовани хора, със странници, монаси, разколници, селяни. Вероучението на тези хора от народа беше също християнско, както и вероучението на псевдовярващите от нашето обкръжение. Към християнските истини бяха примесени също много суеверия, но разликата беше в това, че суеверията на вярващите от нашите среди им бяха съвсем ненужни, не се връзваха с техния живот, бяха само нещо като епикурейска забава; обаче суеверията на вярващите от трудовия народ бяха до такава степен свързани с техния живот, че не можеш да си представиш техния живот без тези суеверия - те бяха необходимо условие на този живот. Целият живот на вярващите от нашия кръг, беше в противоречие на тяхната вяра, а целият живот на вярващите и трудещите се беше потвърждение на този смисъл на живота, който даваше знанието на вярата. И аз започнах да се вглеждам в живота и вярванията на тези хора и колкото повече се вглеждах, все повече се убеждавах, че те имат истинска вяра, че вярата им е необходима и тя единствена им дава смисъл и възможност за живот. Противоположно на това, което виждах в нашето съсловие, където е възможен живот без вяра и където от хиляди едва ли и един се признава за вярващ, в тяхното съсловие едва ли има един невярващ от хиляди. Противоположно на това, което виждах в нашето съсловие, където целият живот минава в безделие, удоволствия и недоволство от живота, аз виждах, че целият живот на тези хора минава в тежък труд и те бяха много по-малко недоволни от живота, отколкото богатите. Противоположно на това, че хората от нашето съсловие се противяха и негодуваха на съдбата за лишенията и страданията, тези хора приемаха болестите и мъките без каквото и да е недоумение, съпротивление, а със спокойна и твърда увереност в това, че всичко това така трябва да бъде и не може да бъде иначе, че всичко това е добро. Противоположно на това, че колкото сме по-умни, толкова по-малко разбираме смисъла на живота и виждаме някаква зла шега в това, че страдаме и умираме, тези хора живеят, страдат и се приближават към смъртта със спокойствие и често с радост.

Противоположно на това, че спокойната смърт, е смърт без ужас и отчаяние, е най-рядкото изключение в нашето съсловие, то смърт неспокойна, непокорна и безрадостна е най-рядкото изключение сред народа. И такива хора, лишени от всичко това, което за нас със Соломон е единственото благо в живота и изпитващи при това огромно щастие - са огромно множество. Аз се огледах широко около себе си. Вгледах се в живота на отишлите си и съвременните огромни маси от хора. И аз виждах такива, разбрали смисъла на живота, умеещи да живеят и да умират, не двама, трима, десетима, а стотици, хиляди, милиони. И всички те, безкрайно различни по своя нрав, ум, образование, обществено положение, всички те еднакво и съвсем противоположно на моето неразбиране, знаеха смисъла на живота и смъртта, спокойно се трудеха, понасяха лишения и страдания, живееха и умираха, виждайки в това не суета, а добро.

И аз обикнах тези хора. Колкото повече аз вниквах в техния живот на живи хора и в живота на същите такива умрели хора, за които четях и слушах, толкова повече ги обичах и толкова по-лесно на мен самия ми ставаше да живея. Живях така година, две и с мен се случи обрат, който отдавна се готвеше в мен и зачатъците на който винаги са били в мен. С мен се случи това, че животът на нашето съсловие – богати, учени – не само, че ми опротивя, но загуби всякакъв смисъл. Всички наши действия, разсъждения, наука, изкуство – всичко се представи пред мен, като забава. Аз разбрах, че да търся смисъл в това не бива. Действията, обаче, на трудещия се народ, творещ живота, се представи пред мен като единствено истинско дело. И аз разбрах, че смисълът, придаван на този живот, е истина и аз го приех.

XI

Спомняйки си това, как същите тези вярвания ме отблъскваха и ми се струваха безсмислени, когато ги изповядваха хора, живеещи противно на тези вярвания, и как същите тези вярвания ме привлякоха и ми се сториха разумни, когато аз видях, че хората живеят с тях - аз

разбрах, защо тогава аз ги отхвърлих и защо ги намерих безсмислени, а сега ги приех и ги намерих пълни със смисъл. Аз разбрах, че се заблудих и как само се заблудих. Аз се заблудих не толкова от това, че неправилно мислех, колкото от това, че живеех лошо. Аз разбрах, че истината скри от мене не толкова заблудата на моята мисъл, колкото самият мой живот в онези изключителни условия на епикурейството, удовлетворението на моите страсти, в които я прекарах. Аз разбрах, че моят въпрос за това, какво е моят живот и отговорът: зло – беше съвършено правилен. Неправилно беше само това, че отговорът, отнасящ се само към мен, аз отнесох към живота като цяло: аз попитах себе си, какъв е моят живот и получих отговор: зло и безсмислица. И наистина моят живот – живот, удовлетворяващ страсти – беше безсмислен и лош и затова отговорът: „животът е зъл и безсмислен” – се отнасяше само към моя живот, а не към живота на хората като цяло. Аз разбрах тази истина впоследствие, намерена от мен в Евангелието, че хората повече обикнаха тъмнината, отколкото светлината, защото делата им бяха зли. Защото всеки, вършещ лоши дела, ненавижда светлината и не отива към нея, за да не се изобличат делата му. Аз разбрах, че, за да разбере смисъла на живота, трябва преди всичко животът да не бъде безсмислен и зъл, а едва след това е нужен разум, за да разбереш живота. Аз разбрах, защо така дълго обикалях около толкова очевидна истина и че ако мисля и говоря за живота на човечеството, то трябва да говоря и мисля за живота на човечеството, а не за живота на няколко паразита. Тази истина винаги е била истина, както $2 \times 2 = 4$, но аз не я признавах, защото признавайки $2 \times 2 = 4$, аз бях длъжен да призная, че съм лош. А да се чувствам добър, за мен беше много по-важно и задължително, отколкото $2 \times 2 = 4$. Аз обикнах добрите хора, възненавидях себе си и признах истината. Сега всичко ми стана ясно.

Какво, ако палач, прекарващ живота си в отсичане на глави или пристрастен пияница, или луд, затворил се за целия си живот в тъмна стая, измърсил тази своя стая и въобразяващ си, че ще загине, ако излезе от нея - какво, ако те биха се запитали; какво е това животът? Очевидно, те не биха могли да получат друг отговор на въпроса: какво е животът - освен този, че животът е огромно зло; и отговорът

на лудия би бил съвършено правилен, но само за него. Не съм ли и аз такъв луд? Не сме ли ние всички, богати, образовани хора, такива луди?

И аз разбрах, че ние действително сме също такива луди. Аз, поне, със сигурност бях такъв луд. И наистина, птицата съществува така, че е длъжна да лети, да събира храна, да строи гнездо и когато аз виждам това, се радвам с нейната радост. Козата, заекът, вълкът съществуват така, те са длъжни да се хранят, размножават, да хранят своите семейства и когато те правят това, в мен има твърдото разбиране, че са щастливи и животът им е разумен. Какво е длъжен да прави човекът? Той е длъжен също така да съществува, както животните, но с тази само разлика, че ще загине, ако съществува сам - той трябва да съществува не за себе си, а за всички. И когато той прави това, в мен има твърдото разбиране, че той е щастлив и животът му е разумен. Какво обаче, аз правех през целия си трийсетгодишен съзнателен живот? Аз не само не съществувах за всички, а и заради себе си не съществувах. Аз живеях като паразит и питайки себе си, защо живея, получих отговор: заради нищото. Ако смисълът на човешкия живот е в това, да съществува, то как аз, трийсет години занимаващ се с това да не съществувам, а да го погубвам в себе си и другите, можех да получа друг отговор, освен този, че моят живот е безсмислица и зло? Той и си беше безсмислица и зло.

Животът на света се извършва по някаква воля - някой с живота на света и с нашите животи върши някакво дело. За да има надежда да се разбере смисъла на тази воля, трябва преди всичко да я изпълняваш – да правиш това, което се иска от нас. А ако аз не правя това, което искат от мен, то аз и няма да разбера никога това, какво искат от мен и още по-малко – какво искат от всички нас и от целия свят.

Ако гол, гладен просяк са го взели от кръстопътя, довели са го в топло прекрасно заведение, нахранили и напоили и накарали да движи нагоре и надолу някаква пръчка, то очевидно, че преди да разбере, защо са го взели, защо трябва да движи тази пръчка, разумно ли е устроено цялото заведение, просякът преди всичко трябва да движи тази пръчка. Ако той движи пръчката, тогава ще разбере, че тази пръчка задвижва помпа, че помпата помпи вода, че водата се излива на лехи; тогава от покрития кладенец ще го изведат и ще

го поставят на друго място и той ще събира плодове и ще зарадва своя господар и преминавайки от простата работа към сложната, все повече разбирайки устройството на цялото заведение и като участва в него, никога няма да си помисли да пита, защо е тук и никога няма да упреква стопанина.

Така не упрекват стопанина тези, които вършат неговата воля, хора обикновени, работници, необразовани, тези, които ние считаме за говеда; а ние пък, мъдреците, ядем храната на стопанина и не вършим това, което от нас иска той и вместо това да работим, седим в кръг и разсъждаваме: „Защо трябва да движим тази пръчка? Че нали това е глупаво”. Ето че и се наумувахме. Наумувахме това, че стопанинът е глупав или, че го няма, а ние сме умни, само че чувстваме, че за нищо не ставаме и трябва някак си да се избавим от самите себе си.

XII

Осъзнаването на грешката на разумното знание ми помогна да се освободя от съблазънта на празното философстване. Убеждението в това, че знанието за истината може да се намери само в живота, ме насочи да се усъмня в правилността на моя живот; но ме спаси само това, че аз успях да се откъсна от своята изключителност и да видя истинския живот на обикновения работещ народ и да разбере, че само това е истинският живот. Аз разбрах, че ако аз искам да разбера живота и неговия смисъл, аз трябва да живея не със живота на паразит, а с истински живот, приемайки този смисъл, който му придава истинското човечество, да се слея с този живот, да го проверя.

В същото време с мен се случи следващото. През цялата тази година, когато аз почти всяка минута се питах: дали да приключа живота си с примка или куршум - през цялото това време, редом с движението на тези мисли и наблюдения, за които говорих, моето сърце се измъчваше от мъчително чувство. Това чувство аз не мога да нарека иначе, освен търсене на Бога.

Аз казвам, че това търсене на Бога не беше разсъждение, а чувство, защото това търсене произтичаше не от моите мисли - то беше даже направо противоположно на тях - а то произтичаше от сърцето. Това беше чувство на страх, изоставеност, самота сред всичко чуждо и надежда на нечия помощ.

Въпреки това, че аз напълно бях убеден в невъзможността да се докаже Божието битие (Кант ми доказа и аз напълно го разбрах, че това е невъзможно да се докаже), аз все пак търсех Бога, надявах се на това, че ще го намеря и се обръщах по стар навик с молба към това, което търсех и не намирах. Ту проверявах в ума си доводите на Кант и Шопенхауер за невъзможността на доказателството за Божието битие, ту започвах да ги опровергавам. Причината, казвах си аз, не е от същото естество на мисленето, като пространството и времето. Ако аз съм, то има за това причина и причина на причините. И тази причина за всичко, е това, което наричаме Бог; и аз спирах на тази мисъл и се стараех с цялото си същество да осъзная присъствието на тази причина. И веднага щом аз осъзнавах, че има сила, във властта, на която аз се намирам, то моментално аз чувствах възможност да живея. Но аз се питах: „Каква е тази причина, тази сила? Как да мисля за нея, как да се отнасям към това, което аз наричам Бог?“ И само познати отговори ми идваха в главата: „Той – създател, промислител“. Тези отговори не ме удовлетворяваха и аз чувствах, че в мен загива това, което ми е нужно, за да живея. Аз изпадах в ужас и започвах да се моля на този, когото търсех, да ми помогне. И колкото повече се молах, толкова по-очевидно ми ставаше, че той не ме чува и че няма такъв, към когото можеш да се обърнеш. И с отчаяние в сърцето заради това, че няма Бог, аз казвах: „Господи, помилуй ме, спаси ме! Господи, научи ме, Боже, мой!“ Но никой не ме утешаваше и аз чувствах, че моят живот спира.

Но отново и отново, от разни други страни аз дохождах към същото признание на това, че не може аз, без някакъв повод, причина и смисъл да се явя на света, че не мога аз да бъда едно такова изпаднало от гнездото птиче, какъвто всъщност се чувствах. Нека да съм изпаднало птиче, лежа по гръб, пища във високата трева, но аз пища от това, защото знам, че мен ме е износила в себе си майка, мътила е, топила, хранила и обичала. Къде е тя, тази майка? Ако ме

е изоставила, то кой ме е изоставил? Не мога да скрия от себе си, че с обич ме е родил някой. Но кой е този някой? – Пак Бог.

„Той знае и вижда моите търсения, отчаянието, борбата. Той съществува” - казвах си аз. И щом за миг признаех това, то веднага животът се възраждаше в мен и аз чувствах и възможността, и радостта на битието. Но отново от признанието за съществуването на Бог, аз преминавах към търсене на отношение към него и пак пред мен се появяваше този Бог, нашият творец в три лица, изпратил сина-изкупител. И отново този отделен от света, от мен Бог, като лед се топеше, топеше се пред очите ми и отново нищо не оставаше, и отново пресъхваше източникът на живота, аз стигах до отчаяние и чувствах, че не мога да сторя нищо друго, освен да се самоубия. И което беше още по-лошо, аз чувствах, че и това не мога да направя.

Не два, не три пъти, а десетки, стотици пъти стигах до тези състояния – ту радост и оживяване, ту отново отчаяние и съзнаване за невъзможност за живот. Помня, това беше през ранна пролет, аз съвсем сам бях в гората, вслушвайки се в нейните звуци. Аз се вслушвах и мислех все за същото, как постоянно мислех за едно и също през тези последни три години. Аз отново търсех Бога.

„Добре, няма никакъв Бог - казвах си аз - няма такъв, който да не е моя представа, но действителността е същата, както и целият ми живот; няма такъв. И нищо, никакви чудеса не могат да докажат, че има такъв, защото тези чудеса ще бъдат моята представа, още повече и при това неразумна”.

„Но моето разбиране за Бога, за този, когото търся? – попитах себе си. – Откъде се е взело това понятие?” И отново при тази мисъл в мен се надигнаха радостни вълни на живот. Всичко около мен оживя, получи смисъл. Но моята радост не продължи дълго. Умът продължаваше своята работа. „Понятието за Бог – не е Бог- казах на себе си. – Понятие е това, което става в мен, понятието за Бог е това, че аз мога да го стимулирам или да не го стимулирам в себе си. Това не е това, което аз търся. Аз търся това, без което животът е невъзможен”. И отново всичко започна да умира около мен и в мен, и отново поисках да се самоубия.

И тогава се вгледах в себе си, вгледах се в това, което се случваше в мен; и аз си спомних всички тези стотици пъти, ставащи в мен

умирания и оживявания. Аз си спомних, че живеях само тогава, когато вярвах в Бога. Както беше преди, така и сега, си казах аз: щом аз зная за Бог и аз живея; но щом забравя да вярвам в него, аз умирам. Та какво представляват тези оживявания и умирания? Нали аз не живея, когато губя вярата в съществуването на Бог, че нали аз отдавна бих се самоубил, ако в мен нямаше смътната надежда да го намеря. Че нали аз живея, истински живея само тогава, когато го усещам и го търся. Та какво тогава аз търся още? – изкрещя в мене глас. – Та ето го. Той е това, без което не може да се живее. Да познаваш Бога и да живееш е едно и също. Бог това е животът.

„Живей, търсейки Бога и тогава няма да има живот без Бог”. И толкова силно, както никога преди всичко засия в мен и около мен и тази светлина вече не ме остави.

И аз се спасих от самоубийството. Кога и как се случи в мен този обрат, аз не мога да кажа. Както незабелязано, постепенно в мен се унищожаваше силата на живота и аз достигнах до невъзможността да живея, към спирането на живота, към потребността от самоубийство, така постепенно, незабелязано в мен се възвърна тази сила на живота. И странно, че тази сила на живота, която се върна при мен, беше не нова, а най-старата - онази същата, която ме увличаше в началото на моя живот. Аз се върнах към всичко от миналото, детското и юношеското. Аз се върнах към вярата в онази воля, която ме е сътворила и нещо иска от мен; аз се върнах към онова, че главната и единствена цел в моя живот е това, да бъда по-добър, тоест да живея в съгласие с тази воля; аз се върнах към това, че израз на тази воля аз мога да намеря в това, че независимо от мен в далечното минало е изработено ръководство за цялото човечество, тоест аз се върнах към вярата в Бога, в нравственото усъвършенстване и отдаване, придаващо смисъл на живота. Само в това беше разликата, че тогава всичко това беше прието несъзнателно, сега аз знаех, че без това не мога да живея.

С мен се случи сякаш ето какво: аз не помня, кога са ме сложили в лодка, отблъснали от някакъв неизвестен за мен бряг, показали са ми посоката към другия бряг, дали са в неопитните ми ръце веслата и са ме оставили сам. Аз работех както можех с веслата и плувах; но колкото по надалеч аз отивах към средата, толкова по-

бързо ставаше течението, отнасящо ме далеч от целта и толкова по-често и често срещаш пливци, такива, като мен, отнасяни от течението. Имаше самотни пливци, продължаващи да гребат; имаше пливци, захвърлили веслата; имаше големи лодки, огромни кораби, пълни с народ; едни се бореха с течението, други се оставяха да ги носи. И колкото по-надалеч аз плувах, толкова повече, като гледах надолу по течението, на потока от плуващи, аз забравях даденото ми направление. В самата среда на потока, в теснотията на лодки и кораби, носещи се надолу, аз съвсем изгубих посоката си и захвърлих веслата. Навсякъде около мен с веселие и ликуване се носеха с платна или весла пливци надолу по течението, уверявайки мене и един друг, че не може да има друга посока. И аз им повярвах и заплувах с тях. И далече ме отнесе, така далече, че аз чух шум на бързеи, в които щях да се удавя и аз видях лодки, разбити в тях. И аз се опомних. Дълго не можех да разбера, какво се е случило с мен. Аз видях пред себе си само гибел, към която аз тичах и от която се плаших, никъде не виждах спасение и не знаех какво да правя. Но поглеждайки назад, аз видях безчислени лодки, които не преставайки да гребат, упорито се бореха с течението, спомних си за брега, за веслата и посоката и започнах да гребя срещу течението и към брега.

Брегът – това беше Бог, направлението – това беше преданието, веслата – това беше дадената ми свобода да достигна брега – да се съединя с Бог. И така животът се възобнови в мен и аз отново започнах да живея.

XIII

Аз се отрекох от живота на нашето съсловие, признавайки, че това не е живот, а само подобие на живот, че условията на излишество, в които живеем, ни лишават от възможността да разбираме живота и че за да разберем живота, сме длъжни да разберем живота не на изключенията, не нашия на паразити, а живота на обикновения трудов народ, този, който твори живота и този смисъл, който той му придава. Обикновения трудов народ около мен беше руския народ

и аз се обърнах към него и към този смисъл, който той придава на живота. Този смисъл, ако може да се изрази така, беше такъв: Всеки човек е дошъл на този свят по волята на Бога. И Бог така е сътворил човека, че всеки човек може да погуби душата си или да я спаси. Задачата на човека в живота – е да спаси своята душа; за да спаси своята душа, трябва да живее по божия закон, а за да живее по божия закон, трябва да се отрече от всички користни желаня, да се труди, да е смирен, да е търпелив и милостив. Този смисъл народът черпи от цялото вероучение, предадено и предавано му от проповедниците и преданията, живеещи в народа и изразени в легендите, пословиците, разказите. Този смисъл беше ясен и близък на моето сърце. Но с този смисъл на народната вяра бяха неразривно свързани, в нашия не разколнически народ, сред който аз живеех, и много такива неща, които ме отблъскваха и ми се струваха необясними: тайнства, църковни служби, пост, поклонение на мощи и икони. Да отдели едното от другото народът не можеше, не можех и аз. Колкото и странно да ми беше, много от това, което влизаше във вярата на народа, аз приех, ходих на служби, молих се сутрин и вечер, постех, заговявах и отначало моят разум не се противеше на нищо. Онова същото, което преди ми се струваше невъзможно, сега не възбуждаше в мен съпротивление.

Моето отношение към вярата сега и тогава беше свършено различно. Преди, самият живот ми се струваше изпълнен със смисъл и вярата ми се струваше произволно утвърждаване на някакви свършено ненужни ми, неразумни и не свързани с живота канони. Аз се попитах тогава, какъв смисъл имат тези канони и като се убедих, че те не го съдържат, ги отхвърлих. Сега, напротив, аз твърдо знаех, че моят живот няма и не може да има някакъв смисъл и каноните на вярата не само не ми се струваха ненужни, но аз без съмнение бях достигнал до убеждението, че само тези канони на вярата носят смисъла на живота. Преди аз гледах на тях като на свършено ненужни тарабарски знания, сега обаче, ако аз не ги разбирах, то знаех, че в тях има смисъл и си казвах, че трябва да се науча да ги разбирам.

Аз разсъждавах така. Казвах си на себе си: знанието за вярата произтича, както и цялото човечество от тайнствено начало. Това начало е Бог, начало и на тялото човеческо и на неговия разум. Както

наследствено от Бога е достигнало до мен моето тяло, така е достигнал до мен и моят разум и моето осъзнаване за живота и затова всички тези стъпала на развитието на това осъзнаване на живота не могат да бъдат лъжливи. Всичко това, в което истински вярват хората, трябва да бъде истина; тя може да бъде различно изразявана, но не може да бъде лъжа и затова, ако тя ми се струва лъжа, то това значи само едно, че аз не я разбирам. Освен това, аз си казвах: същността на всяка вяра се състои в това, че тя да придаде на живота такъв смисъл, който не се унищожава от смъртта. Естествено, че за да може вярата да отговаря на въпроса на умиращия в разкош цар, измъчения от работа старец-роб, малкото дете, мъдрият старец, загубилата ума си старица, на младата и щастлива жена, разкъсвания от страсти юноша, на всички хора, намиращи се при различни условия на живот и образование - естествено, ако има един отговор, отговарящ на вечния и единствен въпрос в живота: „защо аз живея, какво ще излезе от моя живот?“ – то този отговор, макар единствен в своята същност, трябва да бъде безкрайно разнообразен в своите проявления; и колкото по-цялостен, колкото по-истински и дълбок е този отговор, толкова, естествено, странен и уродлив той е дължен да изглежда в своите опити да се прояви, според образованието и положението на всеки. Но тези разсъждения, оправдаващи за мен странностите на обредната страна на вярата, бяха все пак недостатъчни за това, да мога сам, в това единствено за мен дело в живота, във вярата, да си позволя да правя постъпки, в които аз бих се съмнявал. Аз желяех с всичките си сили на душата да съм в състояние да се слея с народа, изпълнявайки обредната страна на неговата вяра; но не можех да сторя това. Аз чувствах, че бих лъгал себе си, бих се подиграл с това, което за мен е свято, ако бих сторил това. Но тук на помощ ми се явиха нови, наши руски богословски съчинения.

Според обясненията на тези богослови основната догма на вярата е непогрешимата църква. От признанието на тази догма произтича, като необходимо последствие, истинността на всичко изповядвано от църквата. Църквата, като събрание на вярващи, съединени от любовта и поради това, имащи истинско знание, станаха основа на моята вяра. Аз си казвах, че божествената истина не може да бъде достъпна на един човек, тя се открива само на цялото съобщество

от хора, обединени от любовта. За да се постигне истината, трябва да не се разделят; а за да не се разделят, трябва да обичат и да се примиряват с това, с което не са съгласни. Истината ще се открие в любовта и поради това, ако ти не се подчиняваш на обредите на църквата, ти нарушаваш любовта; а нарушавайки любовта, ти се лишаваш от възможността да познаеш, истината. Аз не виждах тогава софизма, намиращ се в това разсъждение. Аз не виждах тогава това, че единението в любовта може да даде величайша любов, но не и богословска истина, изразена чрез определени думи в Nikeйския символ*, не виждах и това, че любовта не може да направи изразяването на истината, обезателно условие за единение. Аз не виждах тогава грешката на това разсъждение и благодарение на него получих възможност да приема и да изпълнявам всички обреди на православната църква, не разбирайки по-голямата част от тях. Аз се стараех с всички сили на душата си да избягвам всякакви разсъждения, противоречия и се опитвах да обясня, колкото се може по-разумно, онези църковни канони, с които се сблъсках.

Изпълнявайки обредите на църквата, аз смирявах своя разум и подчинявах себе си на това предание, което имаше цялото човечество. Аз се съединявах с моите предци, с любимите ми – баща, майка, дядовци, баби. Те и всички останали са вярвали и са живели, и мен са родили. Аз се съединявах и с всички милиони, уважавани от мен хора от народа. Освен това, тези действия нямаха в себе си нищо лошо (лошо аз смятах да угаждам на страстите си). Ставайки рано за църковна служба, аз знаех, че вършех добро само поради това, че е за смирение на гордостта на своя ум, за сближаване с моите предци и съвременници, заради това, в името на търсенето на смисъла на живота, аз жертвах своето телесно спокойствие. Същото беше и при заговяването, при всекидневното четене на молитви с поклони, същото и при спазване на постите. Колкото и нищожни да бяха тези жертви, това бяха жертви в името на доброто. Аз заговявах, постех, спазвах времето за молитви у дома и в църквата. При слушането на църковните служби аз вниквах във всяка дума и и придавах смисъл, когато можех. В службите най-важните думи за мен бяха: „да се

възлюбим един друг в единомислие...“ Другите думи: „изповядваме отец и син и светия дух“ – аз пропусках, защото не можех да ги разбера.

XIV

На мен ми беше толкова необходимо тогава да вярвам, за да живея, че аз несъзнателно скривах от себе си противоречията и неяснотите във вероучението. Но това осмисляне на обредите си имаше предел. Ако ектенията* ми ставаха все по-ясни и по-ясни в своите главни думи, ако и аз си обяснявах някак думите: „пресвета владичица наша богородица и всички светии помянувши, сами себе си, и един друг, и целия си живот наш на Христа-богу ще предадем“ – ако аз си обяснявах честото повтаряне на молитвите за царя и неговите роднини с това, че те повече подлежат на изкушение, отколкото другите и затова изискват молитви, то молитвите за покоряване на врага и супостата, ако и да си ги обяснявах с това, че врагът е зло - молитвите тези и другите, като херувимската и цялото тайнство на проскомидията* или „взбранной воеводе“ и други такива, почти две трети от всички служби или въобще нямаха обяснения, или аз чувствах, че аз, давайки им обяснения, лъжа и така съвсем разрушавам своето отношение към Бога, губейки всякаква възможност да вярвам.

Същото изпитвах и при празнуването на главните празници. Да помниш съботния ден, т. е. да посветиш един ден на обръщение към Бога, не го разбирах. Но главния празник беше възпоминание за събитието от възкресението, действителността на което аз не можех да си представя и разбера. И с това име на възкресението се наричаше ежеседмично празнувания ден. И в тези дни се извършваше тайнството на евхаристията*, което ми беше съвсем неразбираемо. Останалите дванайсет празника, освен рождеството, бяха възпоминания за чудесата, за това, за което аз се стараех да не мисля, за да не отричам: възнесението, петидесетницата, богоявлението, покров и т. н. При празнуването на тези празници, чувствайки, че се приписва важност на онова същото, което за мен представлява онази важност обратна, аз или измислях успокояващи ме обяснения, или затварях очи, за да не виждам това, което ме съблазнява.

Най-силно това се случваше с мен при участие в най-обикновени

тайнства, считани за най-важни: кръщение и причастие. Тук не само аз се сблъсках с не, че неразбираеми, но напълно разбираеми действия: тези действия ми се струваха съблазнителни, и аз бях изправен пред дилемата – или да лъжа, или да ги отхвърля.

Никога няма да забравя мъчителното чувство, изпитано от мен в онзи ден, когато се причестях за първи път след много години. Службата, изповедта, правилата – всичко ми беше ясно и отваряше в мен радостно осъзнаване на това, че смисълът на живота ми се разкрива. Самото причастие аз си обяснявах като действие, извършвано за възпоминание на Христос и означаващо очистване от греха и пълно приемане на учението на Христа. Ако и това обяснение да беше изкуствено, то аз не забелязвах неговата изкуственост. Беше ми толкова радостно, унижавайки се и смирявайки се пред духовника, обикновен притеснителен свещеник, да изсипвам цялата мръсотия на душата си, каейки се в своите пороци, така радостно беше да се сливам мислено със стремежите на отците, писали молитвените правила, толкова радостно беше единението с всички вярвали и вярващи, че аз не чувствах изкуствеността на моето обяснение. Но когато аз се приближих до царските врати и свещеникът ме накара да повтарям това, че аз вярвам, че това, което ще гълтам, е истинското тяло и кръв, ми се сви сърцето; не само че това е фалш, това е жестоко изискване на някого, който, очевидно, никога и не е знаел, какво е това вяра.

Но аз сега си позволявам да говоря, че това беше жестоко изискване, тогава, обаче, аз и не си помислих това, само много ме болеше. Аз вече не бях в това положение, в каквото бях като млад, мислейки, че всичко в живота е ясно; аз стигнах до вярата защото, освен вярата, аз нищо, съвсем нищо не намерих, освен гибел, затова и да отхвърлям тази вяра не трябваше и аз се покорих. И аз намерих в своята душа чувство, което ми помогна да понеса това. Това беше чувството на самоунижение и смирение. Аз се смирих, преглътнах тази кръв и тяло без чувство на кошунство, с желанието да повярвам, но ударът беше нанесен. И знаейки предварително, какво ме очаква, аз не можех да отида отново.

Аз продължавах да изпълнявам църковните обреди и все още вярвах, че в това вероучение, което аз следвах, има истина, и с мен

се случваше това, което сега ми е ясно, но тогава ми се струваше странно. Слушах аз разговора на неграмотния мужик-странник за Бога, за вярата, за живота, за спасението и знанието на вярата ми се разкри.

Сближавах се с народа, слушайки неговите разсъждения за живота, за вярата и аз все повече и повече разбирах истината. Същото се случваше с мен и при четенето на Чети-Минен и Прологов; това стана мое любимо четиво. Изключвайки чудесата, гледайки на тях като на фабула, изразяваща мисъл, това четене ми разкриваше смисъла на живота. Там бяха житиетата на Макария Великия, Иоасафа-принца (историята на Буда), там бяха думите на Йоан Златоуст, думите за пътника и кладенеца, за монаха, намерил злато, за Петър-митаря; там е историята на мъчениците, всички заявяващи едно, че смъртта не изключва живота; там е историята за спасилите се безграмотни, глупави и незнаещи нищо за учението на църквата.

Но щом се събирах с вярващи учени или вземайки техни книги, то някакво съмнение, недоволство, озлобление, подтикващо към спор възникваше в мен и аз чувствах, че колкото повече вниквам в техните речи, толкова повече се отдалечавам от истината и отивам към пропагта.

XV

Колко пъти завиждах на селяните за тяхната неграмотност и необразованост. От тези изложения на вярата, от които за мен излизаха явни безсмислици, за тях нямаше нищо лъжливо; те можеха да ги приемат и можеха да вярват в истината, в тази истина, в която и аз вярвах. Само, че на мен, нещастния, ми беше ясно, че истината е преплетена с тънички конци с лъжата и че аз не мога да я приема в такъв вид.

Така живях три години, и отначало, когато аз като оглашен само по-малко се приобщавах към истината, само ръководен от своята интуиция отивах там, където ми се струваше по-светло, тези сблъсъци

ме поразяваха по-малко. Когато не разбирах нещо, аз си казвах: „Аз съм виновен, аз съм глупав“. Но колкото повече аз започнах да вниквам в тези истини, на които аз се учех, колкото повече те ставаха основа на моя живот, толкова по-тежки, поразяващи ставаха тези сблъсъци и толкова по-рязка ставаше тази черта, която я имаше между това, което аз не разбирах, защото аз не умея да разбирам и това, което не може да се разбере иначе, освен лъжейки самия себе си.

Въпреки тези съмнения и страдания, аз още се придържах към православието. Но се появиха въпроси на живота, които трябваше да разреши и тук разрешаването на тези въпроси от църквата – се оказа противоположно на самата основа на тази вяра, с която аз живеех и това окончателно ме накара да се отрека от възможността да се приобща към православието. Тези въпроси бяха, преди всичко - отношението на православната църква към другите църкви – към католичеството и така наречените разколници. През това време, като следствие от моя интерес към вярата, аз се сближавах с вярващи от различни вероизповедания; католици, протестанти, старообрядци, молокани и др. И много срещях сред тях хора, нравствено извисени и истински вярващи. Аз исках да бъда брат с тези хора. И какво? Това учение, което ми обещавахе да обедини всички в единна вяра и любов, това същото учение в лицето на своите най-добри представители ми казваше, че това са хора, живеещи в лъжа, че това, което им дава сили да живеят, е изкушение на дявола и че само ние, православните, единствено изповядваме единствената истина. И аз видях, че всички, не изповядващи с нас еднаква вяра, православните считат за еретици, точно така, както католиците и другите смятат православието за еретическо; аз видях, че към всички, не изповядващи външните символи и догми на своята вяра, така, както православните - православието, макар, че се опитва да скрие това, се отнася към тях враждебно, както и трябва да бъде, първо, защото твърдението, че ти си в лъжа, а аз в истина, е най-жестоката дума, която може да каже един човек на друг, и второ, защото човек, обичащ децата и братята си, не може да не се отнася враждебно към хората, желаещи да обърнат неговите деца и братя в лъжлива вяра. И тази враждебност се усилва още повече с изучаването на вероучението.

И на мен, поставящ истината в единението на любовта, без да искам стигнах до там, че самото вероучение разрушава това, което трябва да постигне.

И това изкушение до такава степен е очевидно на нас, образованите хора, живели в страни, където се изповядват различни вероизповедания и видели онова презрително, самоуверено, непоколебимо отричане, с което се отнася католикът към православния и протестанта, православният към католика и протестанта и протестантът към двамата, и същото отношение на старообрядеца, пашковица, шекера и всички религии, че самата очевидност на изкушението отначало те обърква. Казваш си: не може да бъде всичко да е толкова просто и хората да не виждат това, че ако две твърдения се отричат едно друго, то нито в едното, нито в другото я няма тази единна истина, каквато трябва да бъде вярата. Нещо нередно има тук. Има някакво обяснение – и аз мислех, че има и намирах това обяснение, четях всичко, което намирах по тази тема и се съветвах с всички, с които можех. И не получавах друго обяснение, освен това същото, поради което сумските хусари смятат, че най-добрият полк в света е Сумският хусарски полк, а жълтите улани смятат, че най-добрият полк в света – това са жълтите улани. Духовните представители на всички разнообразни вероизповедания, най-добрите техни представители, нищо не можаха да ми кажат, освен това, че те вярват, че те са в истината, а другите в заблудение и че единственото, което могат да направят, е да се молят за останалите. Аз ходих при архимандрити, архиереи, старци, схимики и питах и никой не направи никакъв опит да ми обясни това изкушение. Само един от тях ми разясни, но разясни така, че аз повече не смеех да питам.

Аз говорех за това, че за всеки невярващ, обръщаш се към вярата (а подлежи на това обръщане цялото наше младо поколение), този въпрос пръв застава пред тях; защо истината не е в лютеранството, не е в католицизма, а в православие? Него го учат в гимназията и той не може да не знае, както това не знае селянина, че протестантът и католикът по същия начин твърдят, че тяхната вяра е истинска. Историческите доказателства, напасвани от всяко вероизповедание в своя полза, са недостатъчни. Не може ли - казвах аз - така да се разбира учението, че от него да изчезнат различията, както те

изчезват за истинския вярващ? Не може ли да вървим нататък, по същия път, по който ние вървим със старообрядците? Те твърдят, че кръста, алилуя и ходенето около олтара при нас са други. Ние казваме: вие вярвате в Никейския символ, в седемте тайнства, и ние вярваме. Хайде да се придържаме към това, а за останалото правете както си искате. Ние се съединяваме с тях, като поставяме същественото във вярата над несъщественото. Сега не може ли с католиците да си кажем: вие вярвате в това и това, в главното, а по отношение на *filioque** и папата, правете както си знаете. Не може ли същото да кажем и на протестантите, да се обединим в главното? Моят събеседник се съгласи с моята мисъл, но ми каза, че такива отстъпки ще предизвикат упреци към духовната власт в това, че тя отстъпва от вярата на предците и ще доведат до разкол, а призиванието на духовната власт е да пази в цялата и чистота гръцко-росийската православна вяра, предадена и от предците.

И аз разбрах всичко. Аз търся вяра, сила за живот, а те търсят най-доброто средство за изпълняване пред хората на известни човешки задължения. И, изпълнявайки тези човешки дела, те и ги изпълняват по човешки. Колкото и да говорят те за своето съжаление за заблудилите се братя, да произнасят молитви за тях, пред престола на всевишния - за изпълняване на човешките дела е нужно насилие и то винаги се е прилагало, прилага се и ще се прилага. Ако две вероизповедания смятат, че те са в истината, а другите са в лъжа, то, желаейки да привлекат братята към истината, те ще проповядват своето учение. А ако лъжливото учение се проповядва на неопитните синове на църквата, намираща се в истината, то тази църква не може да не изгори книгите, да не премахне човека, съблазняващ нейните синове. Какво да правим с този горящ огън на лъжливата, според православието, вяра на сектанта, който в най-важната работа в живота, във вярата, съблазнява синовете на църквата? Какво да правим с него, освен да му отсечем главата или да го затворим? При Алексей Михайлович изгаряха на клада, т.е. за това време прилагана най-висшето наказание; в наши дни прилагат същата висша мярка – затварят в единична килия. И аз обърнах внимание на това, какво се прави в името на вярата и се ужасих, и вече почти напълно се отрекох от православието. Второто отношение на църквата към

жизненоважните въпроси беше нейното отношение към войната и смъртните наказания.

През това време се случи да има война в Русия. И руснаците започнаха в името на християнската любов да убиват своите братя. Нямаше как да не се мисли за това. Да не виждаш, че убийството е зло, противно на най-първите основи на всяка вяра, нямаше как. А вместо това в църквите се молеха за успеха на нашето оръжие и учителите на вярата признаваха това убийство, като дело, служещо на вярата. И не само тези убийства на войната, но и по време на тези бунтове, които последваха след войната, аз виждах църковни служители, нейни учители, монаси, схимици, които одобряваха убийството на заблудени безпомощни юноши. И аз обърнах внимание на всичко това, което се върши от хората, изповядващи християнство и се ужасих.

XVI

И аз престанах да се съмнявам, а напълно се убедих, че в това знание на вярата, към което аз се присъединих, не е всичко истина. Преди аз бих казал, че цялото вероучение е лъжливо, но сега не бих могъл да кажа това. Целият народ имаше знанието за истината, това беше несъмнено, защото иначе той не би живял. Освен това, това знание на истината беше вече достъпно за мен, аз вече живеях с него и чувствах цялата му сила; но в това знание имаше и лъжа. И в това аз не можех да се съмнявам. И всичко това, което преди ме отблъскваше, сега живо се изправи пред мен. Макар аз и да виждах това, че в народа като цяло имаше по-малко от тази смес, която ме отблъсна с лъжата, отколкото в църковните представители - аз все пак виждах, че и във вярата на народа лъжата беше примесена с истина. Но откъде се беше взела лъжата и откъде истината? И лъжата и истината бяха предадени от тези, които се наричат църква. И лъжата и истината се крият в преданията, в така нареченото свещено предание и писание.

И искам или не, аз съм доведен до изучаването, изследването на това писание и предание - изследване от което аз така се страхувах до сега.

И аз се обърнах към изучаването на това същото богословие, което аз някога с такова презрение отхвърлих, като нещо ненужно. Тогава то ми се струваше като ненужна безсмислица, тогава отвсякъде бях обкръжен от явления на живота, които ми се струваха ясни и изпълнени със смисъл; сега аз даже бих се радвал да отхвърля това, което няма здрав смисъл, но няма къде да се дяна. На това се крепи вероучението или, по един или друг начин, е неразривно свързано с него, онова единно знание за смисъла на живота, което ми се откри. Колкото и да ми се струва безумно за моя стар закърнял ум, това е – единствената надежда за спасение. Трябва внимателно да се изучи, за да можеш да го разбереш, даже не толкова, да го разбереш, както аз разбирам основите на науките. Аз това не търся и не мога да търся, знаейки особеностите на знанието за вярата. Аз няма да търся обяснение за всичко. Аз знам, че обяснението за всичко, трябва да се крие, някъде в началото на всичко, в безкрайността. Но аз искам да разбера така, че да достигна неизбежно необяснимото; аз искам, всичко това, което е необяснимо, да е такова не защото търсенията на моя ум са неправилни (те са правилни, но извън тях аз нищо не мога да разбера), а защото аз виждам възможностите на своя ум. Аз искам да разбера така, че всяко необяснимо положение да се представи пред мен като необходимост на разума, а не, че обезателно да повярвам.

Че в учението има истина е безспорно, но безспорно е и това, че в него има и лъжа и аз съм длъжен да намеря истината и лъжата и да отделя едното от другото. И ето, че аз започнах да правя това. Какво открих, че е лъжливо в това учение, какво открих, че е истина и до какви изводи стигнах, съставлява следващата част на съчинението, което, ако и става за нещо и е нужно на някого, вероятно, ще бъде някого и някъде напечатано.

Това беше написано от мен преди три години.

Сега, преглеждайки тази печатна част и връщайки се към онези мисли и към онези чувства, които бяха в мен, когато аз я изживявах, аз видях тези дни сън. Този сън ми показва в съгъстен вариант всичко това, което аз преживях и описах, и затова мисля, че и за тези, които

са ме разбрали, описанието на този сън ще освежи, разясни и събере в едно всичко това, което така надълго е разказано на тези страници. Ето го този сън: виждам, че аз лежа на леглото. И на мен нито ми е добре, нито зле, аз лежа по гръб. Но аз започвам да мисля над това, хубаво ли ми е да лежа; и някак ми се струва, че нещо не ми е удобно на краката: късо ли ми е, неравно ли ми е, но някак неудобно е нещо; аз размърдвам краката си и заедно с това започвам да обмислям, как и на какво лежа, над това нещо досега не се бях замислял. И, наблюдавайки своята постеля, аз виждам, че лежа на изpletени от въжета ленти, закрепени към таблите на кревата. Стъпалата ми лежат на една такава лента, прасците на друга и на краката ми е неудобно. Аз някак си зная, че тези ленти мога да ги местя. И с движение на краката отблъсквам крайната лента под краката си. На мен ми се струва, че така ще ми бъде по-удобно. Но аз я отблъснах твърде надалеч, искам да я хвана с краката си, но с това движение се изплъзва изпод прасеца ми другата лента и краката ми увисват. Аз правя движение с цялото си тяло, за да се справя, напълно уверен, че аз сега ще се настая удобно; но с това движение изпод мен се изплъзват и объркват още и другите ленти и аз виждам, че работата съвсем се разваля: цялата долна част на моето тяло увисва, краката ми не достигат земята. Аз се държа само на горната част на гърба и на мен ми става не само неудобно, но и някак страшно. Едва сега се питам за това, което преди и не ми идваше наум. Аз се питам: къде съм и на какво лежа? И започвам да се оглеждам и преди всичко поглеждам надолу, натам, накъдето е провиснало моето тяло и където аз чувствам, че трябва да падна още сега. Аз поглеждам надолу и не вярвам на очите си. Не само, че съм нависоко, сякаш се намирам на върха на най-високата кула или връх, а аз съм на такава височина, която аз не мога въобще да си въобразя.

Аз не мога даже да разбере – виждам ли нещо там, долу, в тази бездънна пропаст, над която аз вися и накъдето ме тегли. Сърцето ми се свива и аз изпитвам ужас. Да гледам натам е ужасно. Ако аз гледам натам, чувствам, че аз още сега ще се изплъзна от последните ленти и ще загина. Аз не гледам, но да не гледам е още по-зле, защото аз мисля за това, какво ще се случи с мен сега, когато се изплъзна от последните ленти. И аз чувствам, че от ужас губя последната опора

и бавно се изплъзвам по гърба си надолу и надолу. Още миг и аз ще полетя надолу. И тогава ми идва мисълта: това не може да е истина. Това е сън. Събуди се. Аз се опитвам да се събудя и не мога. Какво да правя, какво да правя? – питам се аз и поглеждам нагоре. Нагоре също е бездна. Аз гледам в тази бездна небесна и се опитвам да забравя за бездната отдолу и наистина, аз забравям. Безкрайността долу ме отблъсква и ужасява; безкрайността горе ме привлича и балансира. Аз все така вися на последните, не изплъзнали се изпод мен ленти над пропастта; аз знам, че вися, но гледам само нагоре и моят страх си отива. Както и се случва в един сън, някакъв глас ми говори: „Забележи го, това то!“ – и аз гледам все по-надалеч и надалеч в безкрайността нагоре и чувствам, че се успокоявам, помня всичко, което е било и си спомням, как всичко това се е случило; как аз мърдах с краката си, как провиснах, как се ужасих и как се спасих от ужаса с това, като започнах да гледам нагоре. И аз се питам: е, а сега какво, аз вися все така? И аз не толкова се оглеждам, колкото с цялото си свое тяло усещам онази опорна точка, на която се държа. И виждам, че аз вече не вися и не падам, а се държа здраво. Аз се питам, как така се държа, опипвам се, оглеждам се и виждам, че под мене, по средата под моето тяло има една лента, и че гледайки нагоре, аз лежа на нея в най-устойчивото равновесие, че тя една единствена ме е държала преди. И тука, както се случва насън, аз осъзнавам този механизъм, с помощта на който аз се крепя, много естествено, разбрано и несъмнено, въпреки, че наяве този механизъм няма никакъв смисъл. Аз в съня си даже се учудвам, как аз не съм разбирал това по-рано. Оказва се, че до главата ми има стълб и твърдостта на този стълб не подлежи на съмнение, въпреки, че няма на какво да се държи този стълб. От стълба е прокарана примка някак си много хитро и заедно с това просто и ако лежиш на тази примка със средата на тялото си и гледаш нагоре, то даже и съмнение за падане не може да има. Всичко това ми беше ясно и аз бях радостен и спокоен. И сякаш някой ми говореше: гледай и запомни. И аз се събудих

ОБЯСНИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ

“Rien ne forme un jeine home comme une liaison avec une femme comme il faut”*

Нищо така не образува младия човек, както връзка с „почтена“ жена. {френски}

Никейски символ на вярата

Съборни символи на вярата с вселенско значение

От събора Никея (325 г.) - Първи вселенски събор

Първият Вселенски събор е свикан от император Константин Велики в Никея през пролетта на 325 год. В събора участват 318 предстоятели (епископи) на църкви от Азия, Африка и Европа.

Един от поводите за свикване на събора (освен спора между Изтока и Запада за празнуването на Пасха) е ереста на Арий, която споделят немалко източни епископи. Те учат, че Синът Божи е първото творение, изведено в битие от Отца заради сътворяването на света. Оттук следва и различието в същността между Отца и Сина, а също и каузалната зависимост на Словото от творението.

Никейски символ

1. Вярваме в единия Бог Отец Вседържител, Творец на всичко видимо и невидимо;
2. И в единия Господ Иисус Христос, Божия Син, единородния, Който е от Отца роден, тоест от същността на Отца: Бог от Бога, Светлина от Светлина, Бог истинен от Бог истинен, роден, несътворен, единосъщен на Отца, чрез Когото всичко е станало, както на небето, така и на земята;
3. Който заради нас човеците и заради нашето спасение слезе, въплъти се и стана човек.
4. Страда
5. и възкръсна в третия ден,
6. възлезе на небесата
7. и ще дойде да съди живи и мъртви;

8. И в Духа Светаго. Онези, които казват: „Имало е време, когато Него (Синът Божи) Го е нямало” и „Той е сътворен от нищо”, както и онези, които твърдят, че Той е някакво същество или същност, различни от Отца, или че е непостоянен и променлив, Съборната и Апостолска църква предава на анатема.

Ектения (гр.) – протяжно моление, кратки прошения. Има няколко вида ектении: малка, велика, сугуба (удвоена, т.е. – с удвоено молитвено усърдие) и просителна. На призива при малката и великата ектения отговаряме с „Господи, помилуй“, при сугубата – с тройно „Господи, помилуй“, и при просителната – с „Поддай, Господи“.

На гр. означава разширение, разяснение, приложно действие. В богослужението ектения се нарича редът на прошенията, които свещеникът принася на Бога или дяконът – от името на молящите се. В зависимост от прошенията, които включва ектенията, се разделя на велика и малка. “Господи помилуй” се пее след всяко прошение. Ектения, в която “Господи помилуй” се пее три пъти, се нарича сугуба, т.е. усилна. Ектения, която започва с думите: “Изпълним молитву...”, се нарича просителна, а ектения, в която се молим за починалите, се нарича заупокойна. Тази хвалебна песен към Бога не само съпровожда изпълнението на тайните молитви от свещеника, но тя се изпълнява молитвено от всички вярващи. В древните богослужебни паметници тя е наречена дяконска молитва.

Проскомидията (предложение, приношение) е първата част от литургията. По време на проскомидията се приготвят даровете (просфората и виното) за извършване на тайнството Евхаристия. Чинът на проскомидията включва събиране, подготвяне, пренасяне и благославяне на принесените дарове.

В ранната Църква даровете за евхаристията - хляб и вино - можело да бъдат принасяни само от кръстени вярващи, но не и от оглашени. Те били носени в храма заедно с други хранителни продукти като маслини, плодове, елей, сирене и други, използвани

за т.нар. “вечери на любовта”, за раздаване на бедните или на служителите в храма.

В храма даровете се съхранявали в съсдохранилището и до олтара се носели от дяконите. По-късно, на основата на тази практика в литургията се развива т.нар. “Велик вход”.

Евхаристия - от гр. /eucharisia-благодарност/-благодарствена жертва. Това е кулминацията в християнския култ, тайнство при което се принася Великата Жертва-Тялото и Кръвта Христови и се извършва по време на Литургията.

По време на Евхаристията вярващите приемат Христа под вид на хляб и вино, след като те са били претворени в истински Тяло и Кръв Христови, и по този начин се съединяват реално с Христа. Господ Иисус Христос установил тайнството Евхаристия на Тайната вечеря/Мат.26:26-28/,/Лука22:19/.

Петдесетница, Пятидесятница или ден на Света Троица е голям християнски празник. Той прославя явяването на Светия Дух пред апостолите, на петдесетия ден след Възкресението (след Великден).

Филиокве (Filioque) е латинска фраза, която означава „...и от Сина“.

Добавката бива привнесена към латинския превод на Никео-Цариградския Символ на вярата

Лев Николаевич Толстой
Изповед
Руска. Първо издание
Превод: Ангел Йосифов Иванов
Редактор: Славка Петкова Тодорова
ISBN 978-954-8633-30-7

GAIANA
book&art studio